

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“BİZNES İNKİŞAFININ İNNOVATİV ALƏTİ KİMİ BİZNES
İNKUBATORLARININ ROLUNUN ARTIRILMASI İSTİQAMƏTLƏRİ”
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Cəfərova Jalə Etibar

BAKİ – 2021

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

_____ **imza**

“ _____ ” _____ **2021-ci il**

“BİZNES İNKİŞAFININ İNNOVATİV ALƏTİ KİMİ BİZNES
İNKUBATORLARININ ROLUNUN ARTIRILMASI İSTİQAMƏTLƏRİ”
mövzusunda
MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060407- Menecment

İxtisaslaşma: İnnovasiyaların və layihələrin idarə olunması

Qrup: 226

Magistrant:

Cəfərova Jalə Etibar qızı

_____ **imza**

Elmi rəhbər:

i.e.n., dos. Bayramova Sevinc

Rafiq qızı

_____ **imza**

Proqram rəhbəri:

i.ü.f.d., dos. Şamxalova Samirə

Oqtay qızı

_____ **imza**

Kafedra müdiri:

i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar

Atakişi oğlu

_____ **imza**

BAKI – 2021

Elm andı

Mən Cəfərova Jalə Etibar qızı and içirəm ki, “Biznes inkişafının innovativ aləti kimi biznes inkubatorlarının rolunun artırılması istiqamətləri” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

“BİZNES İNKİŞAFININ İNNOVATİV ALƏTİ KİMİ BİZNES İNKUBATORLARININ ROLUNUN ARTIRILMASI İSTİQAMƏTLƏRİ”

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktuallığı: Biznes inkubatorlar əksər ölkələrdə olduğu kimi, ölkəmizdə də biznes inkişafının innovativ bir aləti kimi istifadə olunur və rolunun artırılması istiqamətində hər keçən gün bir sıra addımlar atılır. Bu baxımdan inkubatorların yaradılması, mövcud vəziyyəti və mexanizminin təhlili, biznes inkişafındakı rolunun araşdırılması olduqca aktual məsələ və ehtiyacdır.

Tədqiqatın məqsədi: Biznes inkişafının elmi-metodiki əsaslarının təhlili, biznes inkubatorların yaradılması, mövcud vəziyyət və onların sahibkarlığın inkişafındakı rolunun araşdırılması, bu sahədə dövlətin dəstəyi, müasir biznes inkubatorlarının tətbiq mexanizmi və rolunun artırılması istiqamətlərini təhlil etməkdən ibarətdir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Tədqiqat işində empirik tədqiqat metodlarından müqayisə, qarşıya qoyulmuş məsələni daha yaxşı təhlil etməyi təmin edəcək nəzəri tədqiqat metodları olan analiz, induksiya, deduksiya və.s metodlardan istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası: İnformasiya bazasını müvafiq sahə üzrə müəlliflərin dərslikləri, elmi araşdırma və elmi məqalələri, İqtisadiyyat Nazirliyinin, Dövlət Statistika Komitəsinin, həmçinin bu sahə ilə əlaqəli dövlət qurumlarının və s.nin hesabatları və internet resursları təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Əsas məhdudiyyətlərdən biri ölkəmizdəki təcrübəni əhatə edən kifayət qədər informasiya bazasının olmamasıdır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, statistik göstəricilərə də əlçatanlıq gözlənilən səviyyədə deyil.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Tədqiqat işində elmi yenilik kimi, biznes inkubatorların biznes inkişafındakı rolu, ölkəmizdə fəaliyyət göstərən biznes inkubatorları, təhlil olunmuşdur. Biznes inkubatorlarının rolunun artırılması ilə bağlı təcrübə və mümkün yollar göstərilmişdir.

Nəticələrin istifadə olunma biləcəyi sahələr: Gələcəkdə biznesin inkişafında xüsusilə də bu sahədə biznes inkubatorlara yanaşma mexanizminin ətraflı şəkildə öyrənilməsində istifadə olunma bilər.

Açar sözlər: Biznes inkubator, biznes inkişafı, sahibkarlıq, KOS

"DIRECTIONS TO INCREASE THE ROLE OF BUSINESS INCUBATORS AS AN INNOVATIVE TOOL FOR BUSINESS DEVELOPMENT"

SUMMARY

The actuality of the subject: Business incubators are used in our country, as in most countries, as an innovative tool for business development, and a number of steps are being taken every day to increase their role. From this point of view, the creation of incubators, the analysis of the current situation and mechanism, the study of its role in business development is a very important issue and need.

Purpose and tasks of the research: Analysis of the scientific and methodological bases of business development, the creation of business incubators, the study of the current situation and their role in the development of entrepreneurship, government support in this area, the application mechanism and role of modern business incubators.

Used research methods: The research used empirical research methods, analysis, induction, deduction, etc., which are theoretical research methods that will provide a better analysis of the problem.

The information base of the research: The information base of the research consists of textbooks, scientific research and scientific articles of the authors in the relevant field, reports of the Ministry of Economy, the State Statistics Committee, as well as government agencies related to this field, etc. and Internet resources.

Restrictions of research: One of the main limitations is the lack of a sufficient database covering the experience of our country. It should also be noted that access to statistics is not at the expected level.

The novelty and practical results of investigation: As a scientific innovation in the research, the role of business incubators in business development, business incubators operating in our country were analyzed. Experience and possible ways to increase the role of business incubators are shown.

Scientific-practical significance of results: It can be used in future business development, especially in the detailed study of the mechanism of approach to business incubators in this area.

Keywords: Business incubator, business development, entrepreneurship, SME

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
AMEA	Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
AR	Azərbaycan Respublikası
ÇXR	Çin Xalq Respublikası
BVF	Beynəlxalq Valyuta Fondu
KOB	Kiçik və Orta Biznes
KOBİA	Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyi
KOS	Kiçik və Orta Sahibkarlıq
KOBİM	Kiçik və Orta Biznesin İnkişaf Mərkəzi
KOS	Kiçik və Orta Sahibkarlıq
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development
TMK	Transmilli Korporasiya
ÜTT	Ümumdünya Ticarət Təşkilatı
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	8
I FƏSİL. BİZNES İNKİŞAFININ ELMİ-METODİKİ ƏSASLARI	12
1.1. Biznes inkişafına dair elmi yanaşmalar	12
1.2. Biznes inkişafı mexanizminin əsas üsürləri	19
1.3. Biznes inkişafında xarici təcrübənin innovativ alətlərindən istifadə	26
II FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA SAHİBKARLIĞIN İNKİŞAFINDA BİZNES İNKUBATORLARININ MÜASİR VƏZİYYƏTİ.....	33
2.1. Azərbaycan biznes inkubatorların yaradılması və idarə edilməsi	33
2.2. Sahibkarlığın inkişafında biznes inkubatorlarının rolu və onlardan istifadə vəziyyətinin tədqiqi	41
2.3. Biznes inkubatorlarının innovativ alət kimi geniş istifadə imkanları.....	46
III FƏSİL. İNNOVATİV İQTİSADİYYATDA BİZNES İNKUBATORLARININ TƏTBİQİ MEXANİZMİ.....	50
3.1. Müasir dövrdə biznes inkubatorlarının tətbiqi mexanizminin işlənilməsi	50
3.2. Biznes inkubatorlarının geniş tətbiqində dövlətin dəstəyi	57
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	65
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	68
Cədvəllərin siyahısı.....	72
Şəkillərin siyahısı.....	72

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: İndiki mərhələdə dövlət iqtisadiyyatının təkrar qurulması sahəsində qarşıda dayanan vəzifələrin yerinə yetirilməsi biznes sahəsinin inkişafının sürətləndirilməsini, həmin sektorun dövlətin sosial-iqtisadi məsələlərinin həll edilməsində rolunun gücləndirilməsi, onun fəaliyyətinin dövlət iqtisadiyyatının inkişaf tələblərinə daha çox uyğunlaşdırılması, bu yöndə dövlət yardımı tədbirlərinin dairəsinin genişləndirilməsi, həmçinin onların ünvanlılığının daha çox artırılmasını bölgələrdə biznesin inkişaf sahəsində mövcud potensialın gerçəkləşdirilməsini tələb edir.

Müasir biznes sektorunda elmi və texniki nailiyyətlərin elmi və doğru tətbiqini nəzərdə tutmaqda olan innovasiya sistemi sürətli inkişaf edir. Həmin inkişafda biznes inkubatorlar belə önəmli rol oynayırlar. Odur ki, biznes inkubatorların başlıca vəzifəsi maraqlı biznes ideyasını müəyyən etmək və onun biznes layihəsinə çevrilməsi üçün yardım etmək, məhsulun istehsalına yardım etmək və bazara çıxmasını təmin etməkdən ibarətdir. Bütün həmin vəzifələrin yerinə yetirilməsinə, xüsusən məhsulun bazara çıxarılmasına yardım etmək bir qədər mürəkkəb məsələdir. Buna nəinki, ölkənin daxilində, həmçinin beynəlxalq aləmdə doğru biznes siyasəti həyata keçirməklə, biznes infrastrukturun işlək mexanizmlərini hərəkətə gətirərək nail olmaq olar. Bu funksiya get-gedə daha zəruri əhəmiyyət daşıyır, ona görə ki, zaman keçdikcə yeni müəssisənin bazar üzrə çıxışı tədricən çoxalmaqda olan rəqabət nəticəsində mürəkkəb xarakter alır. Biznes inkubasiyası uzunmüddətli dövr üzrə hesablanmış sahibkarlıq fəaliyyətinə yardımın infrastruktur mexanizmlərindən biri hesab edilir.

Biznes-inkubatorların özü kiçik biznesə yardım və onun inkişaf etməsi üzrə ərazi siyasətinin başlıca elementi sayılır. Yaxşı və işgüzar fikirləri irəli sürən sahibkarların yardımı ilə mexanizm təklif etməklə onların bazara müvəffəqiyyətli girişi və özünün işgüzar təkliflərini gerçəkləşdirmək üçün maliyyə yardımı, təşkilati və məsləhət xidmətini ala bilərlər. Biznes-inkubasiya dövrü ilkin ideyadan ilkin kommersiya uğuru

alınmasına kimi olan müddət ərzində fasiləsiz yardım göstərilməsi innovasiya müəssisələrindən hər birinin zəruri şərti və prinsipi hesab edilir. Biznes-inkubator profilinin müəyyən olunması və ümumi fəaliyyət konsepsiyası formalaşması ölçülüb-biçilən yanaşma tələb etməkdədir.

Azərbaycanda və onun ayrı-ayrı bölgələrində biznes-inkubatorların sözügedən funksiyası yerli müəssisələrdən hər birinin daxili və xarici bazarlar üzrə çıxışında rəqabətin güclənməsinin səbəbindən mürəkkəb vəziyyət əmələ gəlməsi ilə əlaqədar xeyli zəruri əhəmiyyət kəsb etməkdədir. Qeyd olunanlar əsasında deyə bilərik ki, dissertasiyanın mövzusu kifayət qədər aktuallığı ilə seçilir və bu sahənin tədqiq olunması məsələyə kompleks yanaşmanın olmasını zəruri edir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Biznesin inkişafının innovativ əsası kimi biznes inkubatorlarının təkmilləşdirilməsi aktuallığı hər zaman önəmli və zəruri məsələlərdən biri olmuşdur. Bununla yanaşı, mövzunun öyrənilmə əhatəsi ölkəmizdə əsaslı və olduqca inkişaf perspektivləri açacağından tədqiqat önəmli xarakter daşıyır.

Azərbaycanda biznesin inkişafı, kiçik və orta biznes, biznes inkubatorlarının rolunun artırılması istiqamətinin fəaliyyətinə dair son illərdə bir çox elmi-tədqiqat işləri yerinə yetirilmiş, iqtisadi ədəbiyyatda, mətbuatda bir sıra publisistik, monoqrafik və elmi məqalələr dərc edilmişdir. Mövzu üzrə göstərilən proseslərin formalaşdırılmasında xarici və daxili biznes inkubatorlarının rolunun praktiki və nəzəri aspektləri Azərbaycanın iqtisadçı alimlərindən A.B.Abbasovun, A.V.Bayramovun, Ş.T Əliyevanın, Ş.Qafarovun, R.Rzayevin və başqa iqtisadçı alimlərin əsərlərində müxtəlif sferalarda araşdırılıb tədqiq və təhlil edilmişdir. Göstərilən müəlliflərin əsərlərindən istifadə olunmaqla biznesin inkişafında, biznes inkubatorlarının təkmilləşdirilməsində və iqtisadiyyatın inkişafında rolunun araşdırılıb təhlil edilməsini, problemin praktiki və nəzəri cəhətdən dərinlən öyrənilməsini vacib etmişdir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri: Tədqiqat işinin əsas məqsədi biznesin inkişafının innovativ aləti kimi biznes inkubatorlarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri təhlil etməkdən ibarətdir. Bu məqsədə nail olmaq üçün innovasiya yönümlü inkişaf strategiyaları izah edilmiş və biznes inkubasiya prosesinin təşkilati-metodiki mexanizminin qiymətləndirilməsi həyata keçirilmişdir. Bu məqsədin həyata keçirilməsində aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi məqsədə uyğundur:

- Biznes inkişafının elmi-metodiki əsasları araşdırılmış;
- Biznesin inkişafına dair elmi yanaşmalar və inkişaf mexanizminin əsas ünsürləri öyrənilmiş;
- Biznes inkişafında xarici təcrübənin innovativ alətlərindən istifadə prosesi müəyyən edilmiş;
- Ölkəmizdə sahibkarlığın inkişafında biznes inkubatorlarının müasir vəziyyəti təhlil edilmiş;
- Biznes inkubatorlarının innovativ alət kimi geniş istifadə imkanları araşdırılmış;
- Biznes inkubatorlarının geniş tətbiqində dövlətin dəstəyi göstərilmiş;
- Müasir dövrdə biznes inkubatorlarının tətbiqi mexanizmi təhlil olunmuşdur.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Tədqiqatın obyektini biznesdə innovativ inkişafının təşkilati iqtisadi mexanizmi, predmeti isə biznes inkubatorlarının rolunun artırılması və təkmilləşdirilməsi prosesləri təşkil edir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatın əsas informasiya bazası Biznesə aid dərs vəsaitləri və dərsliklər, tədqiqat işləri, məqalələr, İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin, Dövlət Statistika Komitəsinin, həmçinin bu sahə ilə əlaqəli dövlət qurumlarının və s.nin hesabatları tədqiqat işinin əsas informasiya bazasını təşkil edir.

Tədqiqatın metodları: Tədqiqatın metodoloji əsası biznes inkişafında biznes inkubatorlarının araşdırılması, onların inkişafı xəttinin, təşkilati iqtisadi

mexanizmlərinin təhlili və tədqiqi təşkil edir. Tədqiqat işində iqtisadi təhlildən, müqayisəli təhlil metodlarından, müqayisədən və s. üsullardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqatın məhdudiyyəti kimi onu qeyd edə bilərik ki, hal-hazırda pandemiya şəraitində kitabxanalar fəaliyyət göstərmədiyi üçün mövzu ilə bağlı kifayət qədər ədəbiyyatın əldə edilə bilməməsidir. Həmçinin ölkədəki biznes inkubatorlarının fəaliyyətini və onun nəticəsini əks etdirən hər hansı informasiya bazasının olmaması digər bir məhdudiyyətdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Tədqiqat işində elmi yenilik kimi, biznes inkubatorların səmərəli innovasiya mühitinin yaradılmasına təsiri müəyyənləşdirilmiş; biznesin inkişafında biznesin inkubatorlarının rolu təhlil olunmuş; biznesin inkişafında innovasiya istiqamətli inkişaf strategiyaları təhlil olunmuş; iqtisadiyyatın innovasiyalı inkişafının hüquqi - institusional əsasları müəyyən edilmiş; biznesin inkişafında innovasiya istiqamətli iqtisadi inkişafın stimullaşdırılması mexanizminin optimallaşdırılması yolları göstərilmişdir.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Tədqiqat işində təyin olunan nəticə və təkliflər gələcəkdə biznesin inkişafında və onun təşkilati iqtisadi mexanizminin ətraflı şəkildə öyrənilməsində istifadə oluna bilər. Aparılan tədqiqatın nəticələri ali təhsil müəssisələrində tələbələrə tədris edilən “İqtisadiyyat”, “Biznesin idarə olunması”, “Dünya iqtisadiyyatı” və digər başqa fənlərin tədris olunmasında, kurs və buraxılış işlərinin yerinə yetirilməsində istifadə oluna bilər. Bununla bərabər tədqiqat işində irəli sürülən təkliflərin biznes inkişafında biznes inkubatorlarının düzgün təşkilində, düzgün monitorinqi və tətbiqi üçün geniş imkanlar yaradacaq.

I FƏSİL. BİZNES İNKİŞAFININ ELMİ-METODİKİ ƏSASLARI

1.1. Biznesin inkişafına dair elmi yanaşmalar

“Biznes” sözü dünya ölkələrinin hamısında istifadə edilir. Gəlir qazandıran fəaliyyət və həmin fəaliyyətlə məşğul olan adamlar müxtəlif dövlətlərdə müxtəlif şəkildə adlandırılır. Adətən ingilis dilli dövlətlərdə adıçəkilən fəaliyyət növünə “biznes”, həmin fəaliyyətlə məşğul olan adamlara isə “biznesmen” deyildiyi halda, başqa ölkələrdə, eyni zamanda MDB məkanında uyğun şəkildə “sahibkarlıq” və “sahibkar” deyilir.

İqtisadi ədəbiyyat daxilində “biznes” termininin ayrı-ayrı anlayışlarına rast gəlinir. Misal üçün, Alan Xoskinq biznesə bu cür tərif veribdir: “Biznes təbii nemətlərin hasil olunması, əmtəənin istehsalatı, yaxud əldə olunması və satışı, başqa əmtəələrin dəyişdirilməsində xidmətlər göstərilməsi, maraqlı şəxslər, və ya təşkilatların qarşılıqlı gəliri üzrə xidmət, maliyyə üzrə fiziki şəxslərin, müəssisələr və təşkilatların gerçəkləşdirdikləri keçirdikləri fəaliyyətdir” (Abbasov A.B. 2013: s.464).

Biznes proses olaraq bir sıra funksiyaları: maliyyə ilə uçuotu, kadr və maddi-texnik təminatı, istehsalı, marketinqi, elmi-tədqiqat, həmçinin layihə işlərini nəzərdə tutmaqdadır. Digər iqtisadçılar biznes sahəsinə müəyyən struktur dairəsində təşkil olunan, məqsədi və nəticəsi gəlir əldə etmək olan dəqiq iqtisadi fəaliyyət növü olaraq baxırlar.

Müasir dövr istehsal beynəlmilləşməsinin genişlənməsi, kapital beynəlxalq hərəkətinin miqyasının səmərəli şəkildə yüksəlməsi, beynəlxalq inteqrasiya prosesinin genişlənməsi, dünya dövlətləri arasında qarşılıqlı münasibətlər və qarşılıqlı asılılıq prosesinin güclənməsi ilə xarakterizə edilir. Həmin proseslər nəticəsində müxtəlif milli iqtisadiyyatların məcmusu sayılan dünya iqtisadiyyatının müasir arxitektura formalaşır, hər kəsə aşkar olan “beynəlxalq əmək ayrımı”, “dünya bazarı”, “dünya qiyməti”, “xarici iqtisadi münasibətlər” kimi məvhumlar yeni mənə daşımağa başlayır. “Bazar - dövlət” sistemin “çoxlu ölkə - bir bazar” sisteminin özü əvəz etməkdədir.

İqtisadi fəaliyyət sərhədləri ilə milli ölkələrin sərhədləri daha üst-üstə düşür. Belə şəraitdə beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin mahiyyətində keyfiyyət dəyişikliyi baş verir.

Məlum olduğu kimi, beynəlxalq əmək bölgüsü dərinləşməsinə əsasən iqtisadi fəaliyyət beynəlmilləşməsi və bununla yanaşı beynəlxalq iqtisadi əlaqələr sisteminin rəngarəngliyi belə artır. Müasir qloballaşma mühitində beynəlxalq iqtisadi təşkilatların ayrı-ayrı formaları: beynəlxalq valyuta və maliyyə institutu elmi-texniki, həmçinin texnologiyalar mübadiləsi, universal ticarət, kapital sahəsinin beynəlxalq hərəkəti, işçi gücünün beynəlxalq miqrasiya prosesi, xarici investisiyalar tənzimlənməsi üzrə təşkilatlar təkmilləşir və onların fəaliyyəti genişlənməkdədir.

“Sahibolma”, “sahibkar”, “biznes” və “biznesmen” məvhumları bir-birinə yaxın məvhumlardır. İqtisadi ədəbiyyatda həmin məvhumlar bəzi hallarda eyni mənalı, bəzi hallarda da müəyyən müxtəlif məzmunu sahib yaxın məvhumlar kimi istifadə edilir.

Biznesin özü (ingiliscə -business- iş və sahibkarlıq) - öz işin təkmilləşdirmək və gəlir qazanmaq üçün öz vəsati yaxud borc vəsaitlərinin hesabına gerçəkləşdirilən təşəbbüskar iqtisadi fəaliyyətdir (Piroqov K.M., Temnova N.K., Quskova İ.V. 2012: s.526).

“Sahibkarlıq” məvhumu leksikona ingilis iqtisadçı R.Kantilion (1680-1734-cii illərdə) tərəfindən gətirilibdir. “Sahibkarlıq” iqtisadi nəzəriyyə elmi kateqoriyalarından biri olmaqla, iki sözün birləşməsi mənasını ifadə edir: ilk olaraq, hansısa bir əmlak və şeyə sahib olma və ikinci olaraq - sahibin fəaliyyətini göstərməkdədir. “Sahibkarlıq” anlayışı bəzi hallarda “mülkiyyətçi” məvhumu ilə eyniləşdirilir. Lakin mülkiyyətçi mülkiyyət və mülkiyyət əlaqələri ilə əlaqəli anlayış olmaqla xeyli qədim zamanlardan mövcud olmaqdadır. Sahibkarlıq da elmi iqtisadi yanaşmayla əlaqəli olub bazar iqtisadiyyatının önəmli komponentidir. O, eyni zamanda qeyd etməkdə idi ki, kapital şəxsi, həmçinin də borc kapitalı sayıla bilər və həmin fakt sahibkar xarakteristikasına təsir etmir. Sahibkarlığı risk mühitində əmtəənin təklif və tələbini uyğunlaşdırmış iqtisadi fəaliyyət, torpaq və əməyi də iqtisadi sərvət mənbəyi sayırdı və maddi nemətlərin dəyərinin həmin faktorlarda axtarırdı (Qafarov Ş., Rzayev R. 2017: s.264).

Fiziokratlar məktəbi nümayəndəsi A.Tyurqo (1727-1781) belə bazarda qiymət dəyişməsi ilə əlaqəli riskin var olmasını sahibkarlıq fəaliyyətinin səciyyəvi əlaməti olaraq qeyd etmişdir. Fransız iqtisadçı B.Sey “Siyasi iqtisad traktatları” kitabında sahibkarlıq fəaliyyətin istehsalın üç faktoru - torpağın, kapitalın və əməyin birləşdirilməsiylə xarakterizə edirdi. O hesab edirdi ki, sahibkar məhsulu istehsal etmək məqsədilə öz kapitalı və təşəbbüskarlıq qabiliyyəti əsasında riskə gedən şəxsdir.

Alman iqtisadçı V.Zombart sahibkarlıq nəzəriyyəsi işlənilməsinə böyük töhfə veribdir. V.Zombart sahibkarın özünü “iqtisadçı”, “təşkilatçı”, eyni zamanda «ticarətçi» sayırdı. Y.Şumpeter sahibkarı istehsal faktorlarının yeni kombinasiyasını gerçəkləşdirən və beləliklə iqtisadi inkişafı təmin edə bilən insan adlandırır.

Avstriyalı iqtisadçı Y.Şumpeterin özü (1883-1950) “İqtisadi inkişaf nəzəriyyəsi” isimli əsərində sahibkarlıq fəaliyyətin kapitalist iqtisadiyyatı daxilində iqtisadi artımın təmin olunmasında əsas hərəkətverici qüvvə sayırdı. İqtisadçı, sahibkarı, hər şeydən əvvəl, yüksək riskə, yaradıcılığa və sərbəstliyə səy edən bir mühitdə yeni fəaliyyət kombinasiyası yaradan və yenilikləri gerçəkləşdirən novator olaraq nəzərdən keçirirdi (Stefan H.R., Kenneth S. 2017: s.826).

İqtisadi ədəbiyyatda “sahibkar” məvhumu barədə fərqli ideyalara rast gəlinir, lakin onların hamısında bir sıra oxşarlıq nəzərə çarpmaqdadır. “Ekonomiks” dərsləri müəllifləri K.Makkonnell ilə S.Brju sahibkarlığa spesifik fəaliyyət növü olaraq baxırlar, belə ki, əsasında müəyyən vacib şərtlər və tələblər dayanır. İlk olaraq, sahibkar mal və xidmətlərin istehsal edilməsinin vahid prosesi üzrə torpaq, kapital və əmək ehtiyatlarının birləşdirilməsi təşəbbüsün öz üzərinə götürür. İkinci olaraq, biznesin gerçəkləşdirilməsi prosesində əsas qərar qəbulu kimi mürəkkəb vəzifəni özünün üzərinə götürür, belə ki, müəssisələrin fəaliyyət kursunu müəyyənləşdirir. Üçüncü olaraq, sahibkar yeni məhsul istehsal edilməsinə, müasir istehsal texnologiyaları və biznesin təşkilinin təzə formalarının tətbiqinə səy göstərən novatordur. Nəhayət, dördüncü olaraq, sahibkar riskə gedən şəxsdir.

Professorumuz Q.N.Manafov biznes və sahibkarlığın arasında ümumi xüsusiyyətlər kimi hər birinin bazarla əlaqəli olmasını, mənfəət əldə etməyə yönəlməsini, mal və xidmət istehsalı və satılması şəklində reallaşdırılmasını qeyd edir. O hesab edir ki, sahibkarlıq fəaliyyətinin biznes fəaliyyətindən fərqi də onun innovasiya xarakterilə məhdudlaşmır. Konkret iş və sövdələşmənin gerçəkləşməsi ilə əlaqəli olan biznes fəaliyyətindən fərqlənməqlə sahibkarlıq bazar iqtisadiyyatı üzrə fasiləsiz bir proses olaraq, onun mövcudluğu və inkişafının başlıca şərtidir (Abbasov A.B. 2013: s.464).

Sahibkarlıqla biznes bazar iqtisadiyyatının ayrılmayan kateqoriyalarıdır. Çağdaş iqtisadi ədəbiyyatda sahibkarlıq bacarığının özünün istehsal faktorlarından biri kimi qəbul edilir. Qlobal kontekstdə biznes dövlət xaricindəki tərəf müqabillər ilə işgüzar əməliyyatların gerçəkləşdirilməsini nəzərdə tutmaqdadır. Beynəlxalq biznes subyektləri öz fəaliyyətlərin dünya məhsul, xidmətlər, maliyyə, işçi gücü bazarlarında gerçəkləşdirirlər.

Ölkələr arasındakı biznes münasibətləri hələ keçmiş zamanlardan mövcud olmuşdur. Həmin əlaqələrin inkişaf etməsində böyük coğrafi kəşflərin, beynəlxalq yarmarkaların təşkil edilməsi, nəqliyyat infrastrukturunun inkişaf etməsi önəmli rol oynamışdır. İngiltərədə, Almaniya və Fransada kapitalist istehsal metoduna keçiddə beynəlxalq biznes sahəsinin inkişaf etməsinə güclü təsir edirdi.

1870-1913-cü illər dünya üzrə sənaye istehsalın həcmi beş dəfə artdı. Həmin dövrdə istehsal həcmi ilə yanaşı kapital təmərküzləşməsi inhisarçı ittifaqlar - kartellərin, sindikatların və konsernlərin əmələ gəlməsi ilə beynəlxalq biznesin təşkil formaları da inkişaf etməkdə idi.

Müxtəlif dövlətlərdə iqtisadi inkişaf səviyyələrinin arasındakı fərq bir dövlətdə kapital artıqlığı, o birində isə kapital çatışmazlığının əmələ gəlməsinə səbəb olmaqda idi ki, bu isə, ö-özlüyündə, kapitalın beynəlxalq hərəkətinin intensiv olmasının çoxalmasına və nəticə etibarilə beynəlxalq biznesin xeyli genişlənməsinə səbəb olmuşdu.

Sonrakı dövrlər Brinci və İkinci Dünya müharibələr, o cümlədən də 30-cu illərdə baş verən qlobal iqtisadi böhranlar beynəlxalq biznes münasibətlərin zəifləməsinə səbəb olmuşdu. 40-cı illərin axırlarından etibarən beynəlxalq biznes münasibətləri təzədən genişlənməyə başladı. Həmin dövrdə beynəlxalq ticarət sahəsinin liberallaşması yönündə fəaliyyətdə olan “Ticarət və Tarif üzrə Baş Saziş” (QATT) adlı beynəlxalq təşkilatlar əmələ gəlməsi, dünyada integrasiya prosesinin genişlənməsi və istehsal beynəlmiləlləşməsinin daha çox güclənməsi beynəlxalq biznesin belə inkişafını şərtləndirdi (Мущтык О.3. 2015: s.379).

İstehsal beynəlmiləlləşməsi dünya iqtisadiyyatın təşkil edən milli təsərrüfatların arasında iqtisadi münasibətlərin inkişafı prosesidir. İqtisadi ədəbiyyatlar üzrə beynəlmiləlləşmənin özünə fərqli yanaşmalar var olmasına baxmayaraq, ümumi yanaşma birdir. Misal üçün, iqtisadçı professor İ.A.Spiridonov göstərməkdədir ki, beynəlmiləlləşmə öz-özlüyündə dövlətlər arasında sabit qarşılıqlı münasibətlərin inkişaf etməsi (hər şeydən öncə, beynəlxalq əmək bölgüsünə əsasən) və yenidən istehsalın milli təsərrüfat dairəsindən çıxması prosesidir. Başqa bir iqtisadçı, A.K.Anaşkinin özü isə beynəlmiləlləşmə dediyiləndə, adətən dünya bazan vasitəsilə əlaqəli olan milli təsərrüfatın əlaqəsini nəzərdə tutmaqdadır (Qafarov Ş., Rzayev R. 2017: s.264).

Biznes mühiti dediyimiz zaman - onun fəaliyyətinə xüsusilə təsir edən faktorların toplusu başa düşülür. Bir qədər ətraflı versək firma biznes mühiti onun müştərilər və partnyorları ilə qarşılıqlı əlaqələrini, habelə fəaliyyət formaları və inkişaf mühitini formalaşdıran təzahürlər, proseslər və institutların məcmusudu.

Biznes və sahibkarlıq məvhumları təkamül prosesi keçib və onların mənasına aydınlıq gətirilmişdir. Dünyanın məşhur alimləri sahibkarlıq fəaliyyətinin mahiyyəti barədə qədim zamanlardan düşünməyə başlamışlar. Odur ki, merkantilizm məktəbi nümayəndəsi A.Monkreyenin özü (1576-1621) ayrı-ayrı işlərin həyata keçirilməsi üçün monarxla müqavilə bağlaya bilən şəxsi “sahibkar” adlandıırıbdır.

Amerikan iqtisadçı D.Ball firmanın biznes mühitin onun həyat tsikli və inkişafına təsir göstərən bütün qüvvələr olaraq xarakterizə edir. D.Ballın özü firmanın biznes mühitin daxili və xarici mühit olaraq iki yerə bölür.

Müəssisənin (firmanın) nəzarəti həyata keçirdiyi daxili (endogen) mühitin özünə aşağıdakı elementlər aiddir:

- mülkiyyət strukturu;
- istehsal strukturu;
- istehsal faktorlarının sərfi;
- istifadə edilən texnologiyaların səviyyəsi;
- işçilərin say və əmək məhsuldarlıqları;
- müəssisənin miqyası istifadə edilən xammalın xarakterləri və s. (Qafarov Ş., Rzayev R. 2017: s.264).

Nəticədə, istənilən biznesin müəssisə formasında öz iqtisadi-təşkilati formaları olur. Müəssisə bənzər mühitdən bazarda ayrılmağa səy göstərərək firma adı və atributları formasında öz müxtəlif cəhətlərini yaradır. Burada biznes məvhumu genişdir: biznesə tək cə fəaliyyət prosesi olaraq deyil, eyni zamanda mülkiyyət obyektinə olaraq baxılır, belə ki, satma, girov qoyma, sığortalama, vəsiyyət etmə mümkündür. Bu zaman biznes saziş və əmtəə obyektinə çevrilməkdədir.

N.Y.Kruqlova “biznes” məvhumunu kommersion fəaliyyəti, belə ki, mənfəətin əldə edilməsinə xüsusilə yönəldilən fəaliyyətlə eyniləşdirir və buraya aşağıda göstərilən fəaliyyət növlərinə aid edir:

- əmtəə bazarları üzrə fəaliyyət;
- istehsal vasitələri bazarı üzrə fəaliyyət;
- əcnəbi ticarət fəaliyyəti;
- qiymətli kağızlar bazarı üzrə fəaliyyət;
- azad iqtisadi bölgələrdə fəaliyyət;
- mənfəət qazandıran vasitəçilik fəaliyyəti.

Biznesin özü əsasən ticarət-istehsal-ticarət sxeminə əsasən əmtəənin son müştəriyə çatdırılması ilə bağlı gerçəkləşdirilən fəaliyyətdir. Deməli, biznes yalnız kommersiya fəaliyyəti yox, eyni zamanda istehsal sferasında gerçəkləşdirilən fəaliyyət növüdür (Abbasov A.B. 2013: s.464).

Nəhəng qlobal transmilli korporasiyalar (TMK) əmələ gəlməsi və onların sayının sürətli artması belə beynəlxalq biznes miqyasının genişlənməsinə səbəbiyyət verdi. Beynəlxalq biznesin inkişafının önəmli amillərindən biri isə dünya təsərrüfatının bütün sektorlarını əhatə edən və get-gedə daha çox genişlənən qloballaşma prosesləridir.

Müasir qloballaşmanın özü yer planetində millətlər, dövlətlər, adamlar arasında elə qarşılıqlı münasibət və asılılıqları şərtləndirməkdədir ki, elə bil ki, ayrıca bir şəxsin firavan yaşaması bütün dövlətlərin birlikdə cəhdindən asılıdır.

Tanınmış amerikan maliyyəçi C.Soros qloballaşma prosesini qlobal maliyyə bazarının inkişaf etməsi, transmilli korporasiyaların gücünün çoxalması və onların milli iqtisadiyyatlar üzrə təsirinin genişlənməsi şəklində başa düşür.

Qloballaşma kortəbii deyil, şüurlu, yönləndirilən proses olmaqla, iri iqtisadi və hərbi güclər maraqlarına xidmət göstərir.

Hazırda qloballaşma proseslərinin genişlənməsinin nəticəsində beynəlxalq əmək bölgüsü xarakteri köklü şəkildə dəyişib. Əvvəlki dövrlərdəki sahə yaxud predmet üzrə ixtisaslaşmayla yanaşı ölkələr müxtəlif detal və komponentlərin istehsal olunmasında, həmçinin də texnoloji proseslərin ayrı-ayrı mərhələləri üzrə ixtisaslaşma imkanı əldə edir. Qloballaşma prosesləri gedişində milli iqtisadiyyatın qarşılıqlı münasibət, həmçinin qarşılıqlı asılılığının güclənməsinin özü qlobal mühitdə biznesin təşkil edilməsinə də ciddi təsir edir. Qloballaşma milli sərhədlərin önəmini kəskin azaltmışdır. İqtisadi inkişafın xarici faktorları təkcə transmilli biznes üçün yox, həmçinin milli sahibkarlıq üzrə daxili faktora çevrilir. Qloballaşma dövlətin iqtisadi idarə edilməsi üzrə bir sıra funksiyaların Ümumdünya Ticarət Təşkilatına (ÜTT), Beynəlxalq Valyuta Fonduna (BVF) verilməsini tələb etməkdədir. Həmin təşkilatların

fəaliyyəti sayəsində qlobal biznesin sahələrinin hər biri üzrə milli normanın unifikasiyası baş verir (Abbasov A.B. 2013: s.464).

1.2. Biznes inkişafı mexanizminin əsas ünsürləri

Biznes, insanların gəlir qazandıran fəaliyyətidir. Bununla birgə biznes gəlir, mənfəət qazanmaq, firmanı, müəssisəni və s. təkmilləşdirmək üçün həmfikirilər komandasını formalaşdıran iştirakçılar arasında olan münasibətlərin məcmusudur.

Biznes iştirakçılarını bir çox qrupa ayırmaq olar. Birinci qrup daxilində öz əmlak və hüquq cavabdehliyi, şəxsi riskə əsasən fəaliyyətdə olan sahibkarlar, həmçinin, birliklər, yoldaşlıq, cəmiyyətlər və s. əmələ gətirən sahibkar kollektivləri daxil edilə bilər. Həmin qrupa aid iştirakçıların gəlir əldə etmə marağı xidmətlər istehsal etmə və satma yolu ilə gerçəkləşdirilir. Özlərinin fəaliyyət prosesində onlar biznesin başqa iştirakçıları ilə belə əlaqəyə girirlər və nəticədə də istehsal biznesi dairəsinə formalaşdırırlar. İstehsal biznesi dairəsi öz-özlüyündə üç tərkib hissəsinə birləşdirilir: xidmət istehsalını, satış fəaliyyətini və kommersiya vasitəçiliyini.

İkinci qrup daxilində, əvvəlki qrupa aid olan biznesmenlərin təklif etmiş olduğu xidmətlərin fərdi və kollektiv istehlakçıların, o cümlədən də, öz ittifaqları, cəmiyyətlərin və s. əmələ gətirən istehlak kollektivlərinə aid etmək olar. Həmin qrupa aid olan biznes iştirakçıları özlərinin tələbatlarını ödəmək məqsədilə istehlak qabiliyyətli xidmətlər alma maraqları, bu xidmətlərin istehsalçıları və istehlakçıları ilə qarşılıqlı marağa əsasən yaratdıqları əlaqələr vasitəsilə gerçəkləşdirilir. Özlərinin istehlak maraqlarını gerçəkləşdirən və ikinci qrupa aid iştirakçılar istehlak biznesi dairəsinə formalaşdırırlar.

Üçüncü qrup üzrə öz əmək fəaliyyətlərinə maddəli kontrakt yaxud da başqa əsasla gerçəkləşdirən işçilər, eyni zamanda onların həmkarlar ittifaqı daxil oluna bilər. Həmin qrupa daxil olmuş iştirakçıların gəlir qazanmaq marağı, kontrakt yaxud da digər əsaslara görə firmada, təşkilatda, müəssisədə və s. ayrıca işləmək yolu ilə gerçəkləşdirilir. Əgər sahibkarlar üçün sazişlər və kontraktların imzalanmasında

məqsəd müəssisənin son gəlirinin əldə olunmasıdırsa, muzzdu işçinin məqsədi icra etdiyi iş müqabilində şəxsi gəlir qazanmaqdır. Öz maraqlarını gerçəkləşdirən və həmin qrupa daxil olmuş iştirakçıların hər biri əmək biznesi dairəsin formalaşdırırlar (Əliyeva Ş.T. 2015: s.288).

Dördüncü qrupa sahibkarlara dövlət sifarişləri verən, qiymətləri müəyyənləşdirən, onlar gerçəkləşdirərkən güzəştləri, güzəştlərin həcmi və s. müəyyənləşdirən hökumət orqanları və təşkilatlan, həmçinin dövlət müəssisələri aid edilə bilər. Bu zaman hökumət orqanları biznesin başqa iştirakçıları ilə yanaşı hüquqlu tərəfdaş olaraq çıxış edirlər.

Həmin qrupa daxil olmuş iştirakçıların işgüzar maraqları - ümumdövlət proqramlarının gerçəkləşdirilməsi - elmi- texniki, elmi-istehsal, sosial-iqtisadi və s. məsələlərin həll olunması yolu ilə həm ümumikdə ölkənin, həm də müxtəlif vətəndaşların tələbatlarını ödəmək vasitəsilə gerçəkləşdirilir. Belə sövdələşmələrdə qarşılıqlı maraq prinsipinin özü aşağıdakılara söykənməkdədir: firmalar, təşkilatlar, müəssisələr hökumət tərəfindən stimullaşdırılmaqla ümumdövlət əhəmiyyəti daşıyan proqramların gerçəkləşdirilməsinə cəlb olunur, dövlət də, praktikada, bu proqramların gerçəkləşdirilməsinə nail olur və nəticədə, dövlət biznesi çərçivəsini formalaşdırır.

Hal-hazırda qlobal mühitdə biznes sahəsinin rəngarəng formaları vardır və elmi-texniki inkişafın təsiri ilə həmin formaların sayı get-gedə artmaqdadır. Misal üçün, 30 il öncə internet xidmətləri və bununla yanaşı bir çox başqa xidmətlər mövcud deyildi. İndi isə qlobal xidmətlər bazarı daxilində informasiya, kommunikasiya texnologiyaları ilə bağlı xidmətlərin həcmi dayanmadan artır.

Biznesin formalarının hamısını üç böyük qrupa ayırmaq olar:

- əmtəə və xidmətlər ilə xarici ticarət;
- xarici investisiya fəaliyyətləri;
- valyuta və maliyyə-kredit fəaliyyəti (Şəkəraliyev A. 2018: s.240).

Həmin qruplara beynəlxalq biznes sahəsinin bir-birindən fərqlənən və eyni zamanda bir-biri ilə sıx əlaqəsi olan rəngarəng formaları daxildir. Ölkələr arasındakı

iqtisadi münasibətlərin inkişafı biznesin bəzi yeni formalarının əmələ gəlməsinə səbəb olmuşdur.

Geniş aspektdə qlobal şəraitdə biznesin önəmli formalarından aşağıdakıları qeyd etmək mümkündür:

1. Əmtəələr ilə xarici ticarət. Bura əmtəələrin idxal və ixracı, məhsul mübadilə əməliyyatı, xarici tərəf-müqabilə münasibətdə bu və ya başqa işlərin icra edilməsi kimi fəaliyyət sahələri daxil olmaqdadır.

2. Xarici dövlətlərlə hərbi-texniki sahə üzrə əməkdaşlıq. Biznesin adıçəkilən forması hərbi təyinatlı məhsullar yaradılması, istehsal edilməsi, idxal və ixracı ilə əlaqəli fəaliyyəti əhatə etməkdədir.

3. Elmi- texniki, həmçinin elmi-istehsal sahəsi üzrə əməkdaşlıq. Bura elmi-texniki, həmçinin elmi-istehsal kooperasiyası, birlikdə müəssisələrin təşkil edilməsi, elmi-tədqiqat və təcrübə- konstruktor işinin birgə icra edilməsi, ayrı-ayrı tədqiqat və işləmələrin gerçəkləşdirilməsi, yüksək texnoloji xidmətlər göstərilməsi, ixtiralar patentlənməsi, mal və xidmət nişanlarının qeydiyyat sahəsində əməkdaşlıq və lisenziyalarla ticarət daxil olmaqdadır.

4. Tikinti - layihələşdirmə xidmətinin həyata keçirilməsi. Məsələn, sözügedən forma Azərbaycan təşkilatlarının tərəfindən xarici ölkələrdə və həmçinin xarici firmalar tərəfindən ölkəmizdə obyektlərin layihələşdirilməsi və tikilib quraşdırılmasını nəzərdə tutmaqdadır.

5. Xarici investisiya fəaliyyətinin özü dövlət iqtisadiyyatına xarici investisiyaların yatırılması, o cümlədən milli sahibkarların xarici dövlətlərdə investisiya yatırımlarını əhatə edir.

6. Valyuta və maliyyə-kredit sferası üzrə əməkdaşlıq. Bura xarici kreditlərin əldə edilməsi və verilməsi, ayrı-ayrı layihələrin maliyyələşdirilməsi, ödəmə, hesablaşma əməliyyatlarının gerçəkləşdirilməsi, sığorta əməliyyatı və s. valyuta əməliyyatları daxil olmaqdadır.

7. Lizing işə xarici investisiya fəaliyyətində bir formadır. Xarici investisiya fəaliyyətinin həmin formasına əsasən lizing alanın özü (icarəçi) lizing şirkəti (lizing verən yaxud icarədar) ilə əmlakdan müvəqqəti istifadənin həyata keçirilməsi haqqında müqavilə imzalayır. Lizing firmasının özü əmlakı icarəçi göstərdiyi konkret satıcı yaxud da istehsalçıdan almalıdır. İcarəyə götürənlə icarəyə verən fərqli ölkələrdə yerləşirsə buna beynəlxalq lizing deyilir.

8. Kompensasiyaya əsasən əməkdaşlıq - sadə və mürəkkəb kompensasiya əməliyyatları, qarşılıqlı ticarət və emal üçün göndərilən xammalın emal edilməsi üzrə əməkdaşlığı nəzərdə tutmaqdadır.

9. Nəqliyyat xidmətlərinin həyata keçirilməsi. Biznesin adıçəkilən formasına ixrac və idxal yüklərin beynəlxalq daşınma prosesi, xarici yüklərin tranzit vasitəsilə daşınması və nəqliyyat-ekspeditor xidmətləri göstərilməsi daxildir.

10. Rabitə və informatika sahəsi üzrə əməkdaşlıq - televiziya, radio və başqa kütləvi informasiya vasitələri, o cümlədən də çağdaş elektron rabitə vasitələri sahəsindəki əlaqələri əhatə edir.

11. Sosial-mədəni xidmətlərin həyata keçirilməsi. Bura pərakəndə ticarət, ictimai iaşədə, mehmanxana təsərrüfatı, elm, səhiyyə, bədən tərbiyəsi, həmçinin idman sahəsindəki xidmətlər, kinonun, teatrın və mədəniyyətin başqa sahələri üzrə münasibətlər aiddir.

12. Nəşriyyat-poliqrafiya sahəsi üzrə əməkdaşlıq- xarici müəlliflərin kitablarının ölkədə nəşri, xaricdə ölkənin müəlliflərinin əsərlərinin nəşr edilməsi, elmi əsərlərin birlikdə yazılması kimi əməkdaşlıq formaları nəzərdə tutulmaqdadır.

13. Xarici turizm-turizm xidmətinin idxal və ixracını əhatə etməkdədir.

14. Xarici iqtisadi reklamlar. Bu formaya istənilən bir dövlətin mallarının xarici bazarlar içərisinə daxil edilməsi üçün xarici ölkədə və xarici malların ölkədə reklamının təşkil edilməsi daxildir.

15. Balıqçılıq sahəsi üzrə əməkdaşlıq.

16. Sahil boyunca və sərhəd yanı ticarət.

17. Dünya okeanından biryerdə istifadə sahəsi üzrə əməkdaşlıq və s.

Biznesin sözügedən formaları bir-birlərilə əlaqəlidir və bir çox hallarda ayrı-ayrı kombinasiyalarda, birgə rast gəlinir. Misal üçün, əmtəələrlə ticarət beynəlxalq ödəniş, sığorta xidmətləri göstərilməsi, beynəlxalq daşımalar olmasa qeyri-mümkündür (Qafarov Ş., Rzayev R. 2017: s.264).

Xarici ticarətin özü hər hir dövlətin iqtisadi inkişafı üzrə müstəsna əhəmiyyətə sahibdir. Xarici ticarətin milli iqtisadiyyat üzrə təsirlərini ümumi formada aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq mümkündür:

1. İstehsal və ehtiyatların çatışmazlığının aradan götürülməsi. Dünya dövlətləri sosial-iqtisadi inkişaf üzrə zəruri olan, yalnız özlərinin istehsal etmədikləri məhsul, xidmət, həmçinin xammal ehtiyatlarını xaricdən idxal edilər, bu üsulla da öz ehtiyaclarını ödəyə bilər. Məsələn, aydın olduğu kimi. Yaponiyanın ərazilərində təbii ehtiyatlar, demək olar ki, yoxdu. Buna görə də Yaponiya istehsal üzrə tələb edilən xammalı xaricdən gətirmək üçün məcburdur. Mahiyyət baxımdan ixracçı ölkəyə iqtisadiyyata sahib Yaponiya idxal etmiş olduğu xammal əsasında bir çox çeşiddə malları istehsal etməklə dünyanın bütün dövlətlərinə satır və nəticə etibarilə dünyanın iqtisadi yönündən inkişaf edən ən qüdrətli beş ölkəsinin biridir. Yüksək emal dərəcəli, həmçinin uyğun olaraq yüksək əlavə dəyərə malik hazır məhsulların istehsal və ixrac olunması Yaponiyaya adətən enerjidaşıyıcıları ilə xammal ixrac etməkdə olan Rusiyadan fərqlənməklə yüksək iqtisadi nəticə əldə etmək üçün imkan verir.

2. Daxili tələbdən daha çox məhsul istehsal edilməsinə nail olunması. Xarici ticarət olmadığı zaman ayrılıqda götürülmüş ölkədəki daxili tələbin məhdud olması səbəbindən ölkənin sahib olduğu ehtiyatlardan tam istifadə edilməyə bilər. Xarici ticarət olduqda də həmin resursların xeyli səmərəli istifadə edilməsinə imkan yaranır. Digər yandan, bazar tutumunun böyüməsi istehsal həcmi miqyasını artırmağa, miqyasın hesabına məhsulun maya dəyərin aşağıya salmağa və uyğun olaraq rəqabətqabiliyyətliliyin yüksəltməyə imkan yaradır, yeni texnologiyalardan istifadə

üçün şərait yaradır. Həmçinin, daxili bazarın dünya bazarıyla daha sıx əlaqələri formalaşmaqdadır.

3. Rəqabət prosesinin güclənməsi. Xarici ticarət yerli istehsalçılar ilə xarici istehsalçıların arasında rəqabət yaradır. Bu da daxili istehsalın effektiv olmasını artırır, texnologiyaların inkişaf etməsini stimullaşdırır və sahibkarları xeyli səmərəli fəaliyyət göstərmək üçün sövq edir. Rəqabətin qeyri-mövcudluğu məhsuldarlığın aşağı düşməsi və ehtiyatlardan səmərəsiz istifadəyə yol açmaqdadır.

XX əsr iqtisadiyyat və siyasət nəzəriyyəsi pioneri olaraq tanınan alman mənşəyə sahib İngiltərəli iqtisadçı Nobel mükafat laureatı Fridrix Fon Hayekin özü (1899-1992) rəqabəti bir kəşf metodu kimi şərh etməklə yazırdı: “Əvvəlcədən kimin ən yaxşısını etməsinin bilmiriksə, rəqabət iqtisadi sfera xaricində olduğu kimi, daxilində belə istifadə edilmə üçün ağıllı bir metoddur (Stefan H.R., Kenneth S. 2017: s.826).

4. Dövlətin daxili bazarında tələbin inkişaf etməsi. Yeni məhsulların idxal olunması getdikcə ölkənin daxilində həmin məhsul üzrə olan tələbi artıraraq bazarı genişləndirir və bu isə, öz-özlüyündə, ölkənin daxilində məhsul istehsalının təşkil edilməsi üçün səmərəli şərait formalaşdırır, təzə iş yerlərinin açılmasına gətirib çıxarır.

5. Gəlir əldə olunması. Ölkələrin beynəlxalq ticarət üzrə iştirak etməsi milli və beynəlxalq səviyyəli istehsal xərclərindəki fərqi hesabına əlavə gəlir qazanmağa imkan verir.

6. İqtisadi dinamizma. Xarici ticarət dövlətlərin bir-biri ilə əlaqədə olmasına imkan yaradır, bu üsulla müxtəlif dövlətlərin istehlakçıları başqalarının davranışları, ehtiyacı, fəaliyyət xüsusiyyətləri barədə məlumatlar əldə edir, bununla belə yeni ehtiyaclar yaranır, xeyli yüksək keyfiyyətli əmtəə və xidmətlərə tələbat çoxalır, iqtisadiyyat strukturlarında dəyişikliklər yaranır. Bütün göstərilən amillər dövlətlərin iqtisadiyyatına pozitiv dinamizm verir, ehtiyatlardan daha yaxşı istifadə edilməsinə, o cümlədən istehlakçıların rifahının yüksəlməsinə gətirib çıxarmaqdadır.

Biznesin məqsədi dediyimiz zaman, müəssisənin lazımi qədər uzun vaxtda nail olmağa səy göstərdiyi yekun nəticə başa düşülür. Biznes xarakterindən, inkişaf

səviyyəsindən və s. faktorlardan asılı olaraq məqsədi fərqli ola bilər. Buna nümunə olaraq aşağıda qeyd edilənləri göstərmək olar:

- mənfəətin əldə olunması;
- biznes fəaliyyətini təkmilləşdirmək üçün zəruri vəsaitlər toplanması;
- cəmiyyətə vacib əmtəə və xidmətlər təqdim olunması;
- bazar və sahədə qabaqcıl mövqe əldə edilməsi;
- istehlakçı tələbatının optimal ödənməsi;
- öz əməkdaşlarına faydalı fəaliyyət göstərmələri üçün əhəmiyyətli şəraitin

yaradılması.

Biznesin məqsədinə nail olmaq üçün konkret vəzifələrin həll edilməsi nəzərdə tutulur. Biznes məqsədlərinin doğru seçilməsi və icra ediləcək konkret vəzifələrin müəyyən olunması müəssisənin potensial perspektivlərinin tam səfərbərliyə alınması prosesinə, əmək, material, həmçinin maliyyə ehtiyatlarından daha səmərəli istifadə olunmasına imkan verir (Abbasov A.B. 2013: s.464).

Biznes fəaliyyəti bəzi əlamətlər üzrə təsnifləşdirilməkdədir. Buna aşağıda qeyd edilənləri aid etmək olar:

- fəaliyyət növünə əsasən (istehsal, kommersiya, maliyyə, həmçinin konsaltik biznes);
- fəaliyyət miqyasına əsasən (kiçik, orta, o cümlədən iri biznes);
- mülkiyyət formasına əsasən (dövlət, xüsusi, həmçinin bələdiyyə biznesi);
- mülkiyyətçilərin sayına əsasən (fərdi-kollektiv biznes);
- təşkilati-hüquqi formasına əsasən (təsərrüfat yoldaşlıq, təsərrüfat cəmiyyət və kooperativ);
- təşkilati-iqtisadi formasına əsasən (konsernlər, assosiasiya, sindikat, karterlər və maliyyə-sənaye qrupları).

Biznesin növləri sahibkarın başlıca fəaliyyət sferasını müəyyən edir. Biznesin bütün növləri ayrı və ya birləşdərək fəaliyyət göstərə bilər.

1.3. Biznes inkişafında xarici təcrübənin innovativ alətlərindən istifadə

Biznes inkişafının innovasiya mərhələsinin başlıca hədəfi milli iqtisadiyyat sahəsinin rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi və dünya təsərrüfat sistemində əhəmiyyətli inteqrasiyasına nail olaraq, uzunmüddətli perspektivə dövlətdə dinamik sosial-iqtisadi inkişaf davamlılığını təmin etməkdən ibarət olmaqdır. Bunlara dövlətin sahib olduğu iqtisadi potensialın güclənməsi və həmin potensialın kompleks şəkildə əhəmiyyətli reallaşdırılması, eyni zamanda qeyri-neft sahəsinin təkmilləşdirilməsi (neftdən asılılığı olmayan güclü Azərbaycan iqtisadiyyatı formalaşdırılması), hər bir bölgənin sahib olduğu potensialdan tamamilə və səmərəli istifadə edilməsi və onların inkişaflarının tarazlaşdırılması, xeyli sayda təzə iş yerlərinin yaradılmasına zəmin yaradılması, sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı, sosial xidmətlərin həcmi, keyfiyyəti və ünvanlılığının səmərəli şəkildə artırılması, o cümlədən yoxsulluğun azaldılması adlı vəzifələri aid etmək mümkündür.

İnnovasiya fəaliyyətinin xüsusi cəhətindən və ümumi iqtisadi durumundan asılı şəkildə bazar əlaqələrinin iştirakçısı gözlənilən nəticələri təmin etməyə sahib maliyyə üsullarının məcmusunu müəyyənləşdirməlidir. İnnovasiya inkişafı prosesinin stimullaşdırılması baş verməkdə olan təşkilati xarakterlər və tədbirlərdə xeyli böyük effekt idarəetmə iyerarxiyasında bütöv səviyyələrdə təşkilati tədbirlərdən hamısının qarşılıqlı əlaqələndirilməsində əldə olunur. Həmin fəaliyyətin gerçəkləşdirilməsinin səmərəli olacağı mühitin yaradılmasını nəzərdə tutmaqdadır. Əlverişlilik dərəcəsi xalis mənfəət ölçüsü ilə müəyyən edilə bilər. Bir çox hallarda innovasiyanın kommersiya gerçəkləşdirilməsinin məqsədəuyğun olması və onun iqtisadi səmərəliliyi biznesmen tərəfindən innovasiya məhsulunun satışında müəssisənin gəliri və müəssisənin öz istehsalındakı yeniliyin inhisar gerçəkləşdirilməsindən əldə edəcəyi gəlirlərin əldə edilməmiş məbləği arasındakı fərqi müəyyənləşdirmə yolu ilə təyin olunur. Bu kəmiyyət bazar üzrə konyunktur dəyişiklikləri şəraitində fasiləyə sahib xarakter daşıyır. İnnovasiya fəaliyyətinin inkişaf etməsi üçün səmərəli şərait yaradılması hökumət idarəetmə orqanlarının vəzifəsi hesab edilir (Qasımov F.H., Əliyev T.N. 2013: s.375).

Dövlətdə innovasiya siyasəti cəmiyyətin sosial və iqtisadi strategiyası ilə müəyyənləşdirilən məqsədyönlülükdən başqa dünya bazarındakı milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətlilik səviyyəsinin yüksəldilmə vəzifələri ilə innovasiyaya cəlb olunan bütün iştirakçıların maraqlarının uzlaşmasını təmin etməlidir. İqtisadi baxımdan inkişaf etmiş dövlətlərin təcrübəsindən məlum olur ki, qlobal rəqabət mühitində iqtisadiyyatın davamlı artımı istehsalat müasir texnologiya və işləmələrin yüksək tətbiq səviyyəsi əsasında şərtlənir. Bütün innovasiya baxımdan aktiv olan dövlətlərə məxsus olan ümumi xüsusiyyətləri aşağıdakı şəkildə ayırmaq olar:

- Həm bir sıra innovasiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi, həm də ümumilikdə innovasiya fəaliyyətinin inkişaf etməsində ölkənin güclü rolu;

- İnnovasiya fəaliyyətinin inkişafı etməsinə yardım edən davamlı hüquqi baza. Xaricdə innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması prosesinin dolayı üsullarının təhlilindən məlum olur ki, innovasiya inkişafının özülündə elmi-tədqiqat, həmçinin təcrübə-konstruktor işləri əsasında vergitutma mexanizmlərinin gerçəkləşdirilməsi vasitəsilə stimullaşdırıcı vergi sistemi formalaşması sayılır.

Xarici ölkələrdə innovasiya proseslərinə yardım üzrə tədbirlər və onların gerçəkləşdirilməsi üçün istifadə edilən mexanizmlərin tətbiqində dövlət orqanlarının rəhbər tutmuş olduğu prinsiplər bir qədər çox maraq doğurur.

Dünya dövlətlərində maddi-iqtisadi ehtiyatların qeyri-bərabər inkişaf etməsi dövlətlər arasında milli biznes formalaşması və tərəqqi etməsinə birbaşa təsir edir. Ancaq dünya dövlətlərində milli biznesin inkişaf etməsində qarşıda dayanan qlobal səbəb (vəzifə) bu məhdud ehtiyatlardan necə və nə vasitəsi ilə istifadə edərək dövlətlərin milli təsərrüfatların təkmilləşdirmək və insanların sonsuz tələbatını hərtərəfli ödəməkdir. Bu məqsədə çatmaq üçün çağdaş tələblərə cavab verə bilən innovativ texnologiyalar hazırlanmalı və onlardan əhəmiyyətli istifadə təmin olunmalıdır.

Dünya dövlətlərində məhsuldar güclərin inkişaf səviyyəsi və qanunauyğunluqları nöqtəyi-nəzərdən yanaşdığımız zaman innovativ texnologiyalar yaradılması və həmin

texnologiyaların dünya bazarı üzrə biznes obyektinə çevrilmə prosesi qlobal bir iqtisadi proses hesab edilir.

Hal-hazırda müasir innovativ texnologiyalar istehsalında və dünya bazarı üzrə çıxarılmasında ÇXR-1, ABŞ-1, Almaniyanı, İtaliyanı, Yaponiyanı, Cənubi Koreya Respublikasını, Malayziyanı, Sinqapur, Tayvanı və digər dövlətləri nümunə gətirmək olar. Azərbaycan səmərəli biznes mühitini təmin etməklə 2016-cı il Dünya Bankının hazırlamış olduğu “R Business” hesabatı üzrə 189 dövlət içərisində 63-ci yeri tutmuşdur. Həmçinin Dünya Bankında əks edilən 10 göstəricidən 5-nin üzrə Azərbaycan dünya dövlətləri içərisində ilk 40-cı yerdə qərarlaşmışdır. Bunlarla birgə, özəl sektorun qeyri-neft iqtisadiyyatı üzrə investisiya qoyuluşunu stimullaşdırmaq üçün səmərəli biznes mühitinin daha çox inkişaf etdirilməsi və onun institusional əsasının gücləndirilməsi irəli sürülməkdədir (Qasimov F.H., Əliyev T.N. 2013: s.375).

Azərbaycan Respublikasında innovativ milli biznesdə inkişaf strategiyasında xarici bazarlar üzrə çıxış üçün azad ticari sazişlərin imzalanması və müasir innovativ texnologiyalar yaradılması və gerçəkləşdirilməsi başlıca vəzifələrdən biridir. Azərbaycanın iqtisadiyyatı və milli biznesinin özü dünya iqtisadiyyatının tərkib hissəsi olmaqdadır. XX əsrdə 90-cı illər Yaponiyalı alim K.Ohtac “Sərhədsiz dünya” əsərində göstərmişdir ki, müxtəlif ölkələrin milli iqtisadiyyatı barədə danışmaq daha mənasızdır, belə ki, dünya iqtisadiyyatı bundan sonra üç mərkəzin, yəni ABŞ-ın, Avropa İttifaqının və Yaponiyanın qarşılıqlı əlaqələri ilə müəyyən olunur. Alim, iddia edirdi ki, daha milli ölkələr yox, “qlobal firmalar” iqtisadi arena üzrə əsas oyunçulardır (Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələri: nailiyyətlər və perspektivlər. 2015: s.585).

Dünya dövlətlərində innovasiya texnologiyalarının inkişaf etməsində xarici iqtisadi münasibətlərin əhəmiyyətli rolu vardır. Xarici iqtisadi münasibətlər dövlətlər arasında elmi-texniki, həmçinin innovativ texnologiyalar mübadiləsinin intensiv xarakter alması üzrə təsir edir. Xarici iqtisadi fəaliyyət üzrə investisiya ehtiyatları, informasiya vasitələri və elmi-texnik ideyaların xarici kapital mübadiləsinə üstünlük verilməkdədir. Bununla birgə, xarici iqtisadi münasibətlərin

formalaşması və inkişaf etməsində innovativ sənaye biznesi sahəsinin genişləndirilməsinə ayrıca diqqət yetirilir. Odur ki, inkişaf etmiş sənaye dövlətləri sənaye sferası üzrə innovativ texnologiyaların dünya bazarları daxilinə çıxarılması və onların rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsinə xeyli çox diqqət yetirir. Hal-hazırda sənaye klasterlərinin yaradılması zamanı innovasiya biznesinin aktivləşməsinə xeyli üstünlük verilir. Bu cür yönümlü innovasiyaların çoxu qara və əlvan metallurgiyada, yanacaq sənayesində, maşınqayırmada, neft-kimyada, elektrotexnikada və başqa sahələrdə özün təzahür etdirir. Bunlarla birgə, innovasiya yönümlü sahələrə dəmir yolu, nəqliyyat infrastrukturunu sistemi, regional sənaye zonaları və avtomobil nəqliyyat vasitələrini daxil etmək olar. Hal-hazırda dünya dövlətlərində istehsal və sosial infrastruktura sistemlərinin formalaşması, həmçinin idarə edilməsində innovasiya üsullarından və yeniliklərdən xeyli istifadə edilir. Eyni zamanda bu cür sahələrə “Asan xidmət” sistemi, rabitə və kommunikasiya vasitələri, elektron dövləti, elektron ticarəti, elektron xidmət və başqalarını göstərmək olar.

Ümumiyyətlə, dünya dövlətlərində innovativ milli biznesin inkişaf etməsinin ayrı-ayrı modelləri vardır. İnkişaf edən bazar sistemli dövlətlərdə innovativ milli biznes formalaşması, həmçinin inkişaf modelinin maddi əsasın xarici və daxili investisiya yatırımları hesabına müasir sənaye inqilabı dövrünün əmələ gəlməsi prosesi təşkil edir. Həmin proses də XX əsr 50-60-cı illərindən etibarən, həmin dövlətlərdə özünü xeyli çox təzahür etdirmişdir. Müasir sənaye cəmiyyətləri, elmi-texniki komplekslər, yaradıcılıq cəmiyyətləri, avtomatik idarəetmə sistemləri və s. formalaşma prosesi neoindustrial dövrün innovativ xarakterin özündə əks etdirməkdədir (Асаул А.Н., Асаул А.М., Ерофеев П.Ю., Ерофеев М.П. 2014: s.214).

Dünyanın bir çox dövlətlərində innovativ biznesin inkişaf etməsində kiçik və orta sahibkarlıq fəaliyyətinin ölkə tərəfindən stimullaşdırılma modeli tətbiq olunmuşdur. Sözügedən modeldə insan kapitalının rolu və imkanlarından daha artıq istifadə edilmişdir. Həmin dövlətlərə Çin Xalq Respublikası, Almaniya Federativ

Respublikası, Yaponiya, İtaliya, Fransa və başqa müasir sənaye dövlətlərini nümunə göstərmək olar.

Azərbaycan Respublikasında innovativ biznes sahəsinin formalaşması və inkişaf etməsində dövlət tərəfindən innovasiyaların təşviqin stimullaşdıran fəaliyyət proqramı hazırlanır, elmi araşdırmalar həyata keçirilir, geniş diapazonla məlik bilik şəbəkəsi qurulur və onun yaradıcı perspektivlərindən istifadə edilir. İnsan kapitalının inkişaf etməsində fasiləsizliyin təmin olunması innovativ yeniliklərin əldə edilməsinə təkan verir.

Azərbaycan iqtisadiyyatının qarşıya qoymuş olduğu tələblərə xeyli düzgün cavab verən üsullar aşağıdakılar hesab edilir:

- Vergi stimullaşdırılmasına elmi-tədqiqat, həmçinin təcrübə-konstruktor işlərinə məsrəflər ölçüsündə gəlir vergisindən güzəşt.
- Aşağı dərəcələrlə mənfəətin tutulması.
- Amortizasiya siyasətinin vasitəsilə stimullaşdırma.

Xarici təcrübələrə baxdıqda, milli maraqlara nail olmaq üçün innovasiya fəaliyyətinə yardım və onun dövlət stimullaşdırılma tədbirlərinin fərqliliyinə tez-tez rast gəlinməkdədir. Xarici dövlətlərin təcrübəsində əsas nəticə bundan ibarətdir ki, iqtisadiyyatın yüksək fəallığı elmi-texniki bazar üzrə, milli prioritetlərin müəyyən olunmasında dövlətin əsas rolu ilə və stimullaşdırma mexanizmi sistemi vasitəsilə ölkənin innovasiya inkişafı prosesinə aktiv təsiri ilə təmin edilir. Odur ki, əgər yeni texnoloji səviyyə üzrə istehsal sahələrinin hamısının texniki baxımdan təkrar qurulması və innovasiya tətbiqi prosesinin aktivləşdirilməsi məqsəd sayılırsa, o zaman iqtisadiyyatın bütün sferaları üzrə bərabər şəkildə yayılmış ümumi qərarlar kifayət olmaqdadır. Nəzərə almaq gərəkdir ki, bu zaman əlavə güclü inkişafı hal-hazırda da daha artıq investisiya cəlbədiciyinə sahib sahələr alacaqdır. Investisiya üçün xeyli riskli olan müasir texnologiyaya sahib sahələr lazımi qədər investisiya sahələri almadıqları üçün gələcək inkişaf üçün önəmli maliyyə əsasına sahib olmayacaqlar. Belə ki, innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılma sistemi iqtisadiyyat sahəsində

ölkənin qarşıya qoymuş olduğu iki məsələnin həlli üçün yardım etməlidir: innovasiya tətbiqinin ümumi fəallaşdırılması ,həmçinin dünya bazarına çıxış imkanları nəzərə alınmaqla iqtisadiyyat sahəsinin yüksək texnoloji sahələrinin rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi (Piroqov K.M., Temnova N.K., Quskova İ.V. 2012: s.526).

Azərbaycanda innovasiya sahibkarlığı sfersinin təhlilindən məlum oldu ki, kiçik innovasiya sahibkarlığı fəaliyyətinin aktivləşməsi ilk olaraq onun inkişafı və bu sahibkarlığa yardım infrastrukturunun formalaşması və inkişafını tələb etməkdədir. Respublikada ərazinin innovasiya sahibkarlığına yardım üzrə mövcud strukturlar: innovasiya texnoloji mərkəzlər və servis firmalarına sahib texnoparkların (konsaltinq, texnolojik audit və s.), innovasiya firmasının biznes-inkubatorları, texnologiyanın transfer mərkəzləri, vençur fondları və innovasiya sərqi kompleksinin müqayisəli təhlili həyata keçirilmişdir. Azərbaycan Respublikasında innovasiya sahibkarlığı fəaliyyətinin inkişaf faktorlarının aşkara çıxarılmış şərtlərinə xeyli böyük dərəcəli kiçik sahibkarlığı inkubatorları yaradılması cavab verir.

Biznes inkubatorlarının da başlıca məqsədi kiçik sahibkarlığın fəaliyyətə yeni başlamış və müəyyən müddətdir mövcud olan subyektlərinə, həmçinin texnologiyalar və elmi-texniki xarakterə malik yeniliklər təklif edən, hazırlayan və istifadə edə bilən subyektlərə yardım etməkdir (Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələri: nailiyyətlər və perspektivlər. 2015: s.585).

Azərbaycanda kiçik innovasiya biznesinin yaradılma problemlərinin bir çox hissəsinin həll edilməsi ölkədə effektiv çalışan biznes inkubatorun yaradılması üçün kömək edəcəkdir. Kifayət dərəcədə biznes-inkubatorun ortaya çıxması kiçik innovasiya firmaları - yetişdirilməsində stimül olacaqdır, ona görə ki, biznes-inkubatorlarının hər biri kiçik sahibkarlar və başqa sahə strukturlarının arasında əlaqələndirici rol yerinə yetirir.

II FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA SAHİBKARLIĞIN İNKİŞAFINDA BİZNES İNKUBATORLARININ MÜASİR VƏZİYYƏTİ

2.1. Azərbaycanca biznes inkubatorlarının yaradılması və idarə edilməsi

Biznes inkubatorları yeni sahibkarları ən çətin dövr olan ilk illərdə müxtəlif yollarla dəstəkləyən, müəssisələrin qurulmasını və idarə edilməsini asanlaşdıran, müəssisələrin başlanğıc mərhələlərində qarşılaşacaqları riskləri minimuma endirən biznes modelidir. Biznes inkubatorları yaranmaqda olan sahibkarlıq subyektlərinə dəstək olaraq, nəticədə davamlı iqtisadi inkişafı təmin etməyi, məşğulluğun artırılmasını və ümumilikdə insanların həyat səviyyəsinin yüksəldilməsini hədəfləyir. Hazırda dünyada olduğu kimi ölkəmizdə də biznes inkubatorları olduqca aktual məsələdir. Sahibkarlığın iqtisadiyyatın prioritet istiqamətlərindən olduğunu nəzərə alsaq, regionlarda və paytaxtda yeni fəaliyyətə başlayan sahibkarlara, xüsusən də gənclərə dəstək olunması üçün ölkəmizdə innovasiya və inkubasiya mərkəzləri adı altında 20-yə yaxın biznes inkubatoru fəaliyyət göstərir.

İqtisadiyyat Nazirliyi tərəfindən ölkəmizdə təsis edilən biznes inkubatorlarının yaradılması və idarə olunması fəaliyyəti "Biznes inkubatoru" haqqında Əsasnamə ilə tənzimlənir. Əsasnaməyə görə biznes inkubatorunun fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi, İqtisadiyyat Nazirliyinin qərarları, İqtisadiyyat nazirinin əmr və sərəncamları və qeyd olunan Əsasnamə ilə tənzimlənir. Əsasnamədə biznes inkubatorunun fəaliyyət istiqamətləri də qeyd olunub. Onların fəaliyyətinin əsas istiqaməti kimi "Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə qadağan edilməyən fəaliyyətə başlayan sahibkarlıq subyektlərinə, o cümlədən gənclərə fəaliyyətlərinin ilkin mərhələsində güzəştli şərtlərlə və zəruri avadanlıqlarla təchiz olunmuş xidməti iş otaqlarının və işçi yerlərinin müvəqqəti ayrılması və onlara aşağıda qeyd olunan konsaltinq və təşkilati xidmətlərin göstərilməsidir:

1. Davamlı və sistemli maarifləndirmə tədbirləri;
2. Təsis sənədlərinin hazırlanmasında və sahibkarlıq subyektini kimi uçota alınmasında köməklik göstərmək;
3. Vergi, maliyyə-kredit, mühasibat uçotu, hüquq və sahibkarlıq fəaliyyəti ilə bağlı digər sahələr üzrə davamlı və sistemli şəkildə konsaltinq xidmətlərinin göstərilməsi;

4. Mühasibatlıq işlərinin təşkilinə dəstək;
5. Biznes planlarının və investisiya layihələrinin hazırlanmasında dəstəyin göstərilməsi;
6. Marketing araşdırmalarının aparılması üçün dəstək;
7. Məhsulların və xidmətin təşviqi, sərgilərdə və digər tədbirlətdə iştirakla bağlı sahibkarlara köməkliyin göstərilməsi;
8. Maliyyə imkanlarına (kredit təşkilatları, banklar, investisiya fondları və s.) çıxış imkanlarının genişləndirilməsi ilə bağlı köməkliyin göstərilməsi;
9. Potensial biznes tərəfdaşlarıyla əlaqələrin qurulmasında köməkliyin göstərilməsi;
10. Bir sıra inzibati problemlərin həllində köməklik göstərilməsi;
11. Sahibkarların və sahibkarlıq təşəbbüsü göstərən gənclərin bu sahədəki bilik və bacarıqlarının, təhsil səviyyələrinin artırılmasında köməkçi olmaq məqsədi ilə trening, təlim və seminarların təşkili;
12. Məhsul və xidmətlərin realizasiyasını təmin etmək məqsədilə müştərilərin tapılmasında müvafiq dəstəyin göstərilməsi;
13. Elektron xidmətlərin və yeni texnologiyaların tətbiqi və istifadəsi ilə bağlı iştirakçıların məlumatlandırılması və onların istifadə etməsi üçün imkan yaradılması;
14. Sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyət prioritetlərinin və inkişaf potensialının genişləndirilməsinə köməklik göstərilməsi;

Azərbaycan Respublikasında biznes inkubatorlar əsasən dörd subyekt tərəfindən təsis edilir:

1. Dövlət qurumları
2. Özəl şirkətlər və iş adamları
3. Universitetlər
4. Yuxarıda qeyd olunan subyektlərin əməkdaşlığı ilə

Cədvəl 1: Ölkəmizdəki biznes inkubatorlar

1. Dövlət qurumları	2. Özəl şirkətlər və iş adamları	3. Universitetlər
1.Barama İnnovasiya və Sahibkarlıq Mərkəzi 2.Quba-Xaçmaz Regional İnkişaf Mərkəzi 3.Mərkəzi Aran Regional İnkişaf mərkəzi 4.AMEA Yüksək Texnologiyalar Parkı 5.Mingəçevir Yüksək Texnologiyalar Parkı 6.Simbioz Texnoloji Biznes İnkubatoru 7.İnnoland İnkubasiya və Akselerasiya Mərkəzi	1.Baku Business Factory 2.APPLab İnnovativ Mobil İnkişaf Mərkəzi 3.Next Step İnnovasiya Mərkəzi 4.Technovate 5.SUP Business 6.Innova Startup Factory	1. BMU Texnoparkı və innovasiya mərkəzi 2.AZMİU İnnovativ Biznes İnkubator Mərkəzi 3.ADNSU “EaziSTART” Startup və İnnovasiya Mərkəzi 4.ADA İnnovasiya Mərkəzi 5 Qərbi Kaspi Universitetinin Texnoparkı

Mənbə: İqtisadiyyat Nazirliyinin rəsmi saytına əsasən müəllif tərəfindən (<https://www.economy.gov.az/article/biznes-inkubatorlar/29027>)

Azərbaycan Respublikasında 4.bəndə uyğun gələn tək biznes inkubator “YouthInc” Biznes Inkubatorudur.

Azərbaycan Respublikasında biznes inkubatorlarının yaradılması ilk dəfə özəl sektor tərəfindən həyata keçirilmişdir. Belə ki, ilk inkubator 2009-cu ildə yaradılmışdır. Bu PAŞA Bankın və Azercell Telekom MMC-in dəstəyi ilə yaradılan Barama İnnovasiya və Sahibkarlıq Mərkəzidir. Mərkəzin əsas məqsədi ölkəmizdə rəqəmsal ekosistemi inkişaf etdirməkdir. Gəncə və Lənkəran şəhərlərində də regional mərkəzlər fəaliyyət göstərir. Mərkəz 2019-cu ildən isə Azərbaycan Respublikası Nəqliyyat, Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyinin tabeliyində fəaliyyət göstərən İnnovasiyalar Agentliyi tərəfindən maliyyələşdirilir və hazırda da fəaliyyətini aktiv şəkildə davam etdirir. Burada mentorluq dəstəyi, müasir ofis şəraiti, beynəlxalq və ölkədaxili yarışlarda iştirakla bağlı, həmçinin xarici və yerli investorlar ilə görüşlər zamanı sahibkarlara yaxud sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq istəyən şəxslərə dəstək göstərilir (<http://innovationagency.az/biznes-inkubasiya-merkezi/>).

Dövlətin biznes inkubatorlarının yaradılması ilə bağlı fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin gənclər arasında məşğulluğunun təmin edilməsi, sahibkarlıq fəaliyyətində iştiraklarının təşviqi ilə bağlı müvafiq göstərişləri ilə əlaqədardır. Bu sərəkidə 2013-cü ildən başlayaraq "Azərbaycan gənclərinin sahibkarlıq fəaliyyətində iştirakının dəstəklənməsi layihəsi"nin icrasına başlanılmış və layihə çərçivəsində bu sahədə qarşıya qoyulmuş məqsədlərə çatmaq üçün biznes inkubatorları da yaradılmağa başlanılmışdır. İlk inkubatorlar İqtisadiyyat Nazirliyi tərəfindən regionlardakı gənclərin sahibkarlıq fəaliyyətində aktiv şəkildə iştirakını təmin etmək məqsədi ilə yaradılmışdır. Belə ki, Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonunda sahibkarlıq ilə əlaqli təşəbbüslərinin dəstəklənməsi, yeni iş imkanlarının yaradılması və sahibkarlıq fəaliyyətində göstərilən dəstəyin daha da artırılması məqsədi ilə 2014-cü ildə Xaçmaz rayonunda Bakı Biznes Tədris Mərkəzinin tabeliyində Quba-Xaçmaz Regional İnkişaf Mərkəzində inkubator fəaliyyətə başlamışdır. Burada inkubatorun iştirakçılara öz ideyalarını reallaşdırmaq üçün hər cür imkan yaradılıb. Vaxtaşırı treninqlər, seminarlar və təlimlər təşkil olunur. Sahibkarların və sahibkarlıq təşəbbüsü göstərən şəxslərin fəaliyyəti dəstəklənir. Regionlarda yaradılan ikinci biznes inkubator Aran Regional İnkişaf Mərkəzində yaradılıb. Bu mərkəz Yevlax şəhərində yerləşir və 2016-cı ildən bəri fəaliyyət göstərir. Mərkəzdə 3 mərhələli dəstək həyata keçirilir. İlk növbədə ideyanın formalaşdırılması, daha sonra idəyanın reallaşdırılması üçün konsaltinq xidməti, sonda isə müxtəlif monitorinqlər təşkil olunaraq nəticələr qiymətləndirilir. İnkubator iştirakçılar üçün müxtəlif güzəştləri də nəzərdə tutur. Treninq və məsləhət xidməti ödənişsiz şəkildə həyata keçirilir. İcarə haqqı üçün isə cüzi ödəniş müəyyən edilmişdir.

Ölkəmizdə Prezidentin müvafiq sərəncamına əsasən yaradılan növbəti inkubator 2017-ci ildə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının nəzdində yaradılmış Yüksək Texnologiyalar Parkında fəaliyyət göstərən inkubasiya mərkəzidir. Burada əsas məqsəd innovativ sahibkarlığın inkişafı, innovativ düşüncənin biznesə çevrilməsi, biznes ideyalarının reallaşdırılması prosesinə dəstək və nəticədə məşğulluğun

artırılmasını təmin etməkdir. Mərkəz biznesin inkişafı ilə əlaqədar təlim və seminarlar, iş mühitinin təşkili, AMEA-nın Mərkəzi Laboratoriya Sistemindən istifadə imkanı və investorlar ilə görüşlərin təşkili təklif edir. Mərkəz ölkəmizdə innovativ ekosistemin inkişafının təmin edilməsi məqsədilə bir sıra beynəlxalq innovasiya mərkəzləri və texnoparklar ilə əməkdaşlıq edir.

“Baku Business Factory” (BFF) da bu cür yaradılmış inkubatorlardan biridir. Mərkəz 2015-ci ildə təsis edilmişdir. Məqsədi iqtisadiyyatın inkişafını və şaxələnməsini təmin etməkdən ötrü qeyri-neft sektorunda innovativ layihələri dəstəkləmək və bu sahədəki biznes ideyalarını reallaşdırmaqda sahibkarlara köməklik göstərməkdən ibarətdir. Dəstək üçün mərkəz tərəfindən startaplara hər cür şəraitə malik ofis təqdim olunur və onlar ödənişsiz şəkildə ofisin mövcud imkanlarından istifadə edə bilirlər. Ofisin imkanları ilə yanaşı onlara mentor dəstəyi, reklam və investisiya ilə bağlı da köməklik göstərilir. İnkubasiya mərkəzində layihələr üçün seçim meyarı kimi onların gəlir gətirmə potensialı müəyyən edilmişdir. Layihənin qeyri-neft sektoruna aid olması digər bir tələbdir. Digər inkubatorlarda olduğu kimi bu mərkəzdə də seçim müraciət ilə aparılır.

Ölkəmizdə yaradılan biznes inkubatorlardan biri də Bakcell şirkətinin təsis etdiyi “APPLab” İnnovativ Mobil İnkişaf Mərkəzidir. Yuxarıda qeyd olunan biznes inkubatorlardan fərqli olaraq bu mərkəz sadəcə mobil tətbiqetmələrin yaradılmasında dəstək göstərir. Belə ki, mərkəz pilot variantdan istifadəyə hazır varianta qədər bütün prosesdə “developer”lərə bir sıra köməkliklər göstərir. Onlar ofislə təmin edilir və üzərində işlədikləri texnologiyayı sınaqdan keçirmək üçün ən müasir cihazlardan istifadə etmək və investorlarla da görüşmək imkanına sahib olurlar. Həmçinin onlar mərkəz tərəfindən təşkil olunan təlimlərdə iştirak edə və məsləhət ala, yerli və xarici tədbirlərdə iştirak edə bilirlər. Bundan əlavə, 2018-ci ildən etibarən şirkət Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyinin “Innoland” İnkubasiya və Akselerasiya Mərkəzi yerli startaplar üçün birgə inkubasiya proqramı həyata keçirir (<https://innoland.az/az/home/activity>).

Dövlət qurumları tərəfindən yaradılmış və maliyyələşdirilən biznes inkubatorlardan biri də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyinin “Innoland” İnkubasiya və Akselerasiya Mərkəzidir. Mərkəz 2018-ci ildə təsis edilib və hal-hazırda da aktiv şəkildə fəaliyyət göstərir. “Innoland” İnkubasiya mərkəzi, Akselerasiya mərkəzi, Kovörkinq və İT Təlim-Tədris Mərkəzindən ibarətdir. Mərkəzin məqsədi startap ekosisteminin formalaşdırılmasını dəstəkləmək, startapçılara həssas və çətin sayılan ilkin mərhələdə layihələrini formalaşdırmaqda və inkişaf etdirməkdə ən yaxşı yerli və beynəlxalq təcrübələrdən isitfadə ilə dəstək olmaqdır. Mərkəz mentorluq və hüquqi xidmətlər ilə yanaşı eyni zamanda marketinq və satış xidmətləri, həmçinin maliyyə mənbələrinin tapılmasında da köməklik göstərir.

“Next Step” İnnovasiya Mərkəzi növbəti biznes inkubatorudur. Mərkəz 2014-cü ildə təsis edilib. Sahibkarları həm inkubasiya, həm də akselerasiya mərhələsində dəstəkləyir və hər iki proqramdan məzun olan layihələri maliyyələşdirir. “Technovate”, “SUP Business”, “Azərsu” kimi biznes inkubatorlar da hazırda fəaliyyət göstərirlər.

Azərbaycan Respublikası Gənclər və İdman Nazirliyinin dövlət tərəfdaşlığı və “Coca-Cola” şirkətinin dəstəyilə fəaliyyətə başlamış və ən kütləvi proqramlarından biri olan “Youth Inc.” Sahibkarlıq proqramı 2012-ci ildən həyata keçirilir və Bakı şəhərində yerləşən biznes inkubasiya mərkəzi ilə fəaliyyət göstərir. Mərkəzin məqsədi gənclərin biznes haqqında daha çox məlumatlandırılması və onlara bizneslərini qurmaqda dəstək olmaqdır. Azərbaycanın Mingəçevir Yüksək Texnologiyalar Parkında Simbioz texnoloji biznes inkubatoru 2019-cu ildən fəaliyyət göstərir. Biznes inkubatorunun məqsədi ölkənin regionlarında texnologiya və innovasiyalar sahəsində işgüzar düşüncələrin formalaşmasını dəstəkləmək , gənclər üçün sahibkarlıq və innovasiyalar sahəsində təlimlər təşkil etməkdir.

Ölkəmizdə biznes inkubatorlarının universitetlərin nəzdində yaradılması təcrübəsi də mövcuddur. Belə ki, İqtisadiyyat Nazirliyinin rəsmi səhifəsində 2018-ci

ilə aid məlumatda ölkəmizdə 6 universitetdə biznes inkubatorun fəaliyyət göstərildiyi qeyd olunur. Bu universitetlərə Bakı Mühəndislik, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, ADA universiteti, Azərbaycan Dövlət Vəft və Sənaye Universiteti, Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti və Qərbi Kaspi Universiteti daxildir. Biznes inkubatorlardan ilki Bakı Mühəndislik Universitetində yaradılmışdır və texnoparkın tərkibində fəaliyyət göstərir. Burada məqsəd müəllim və tələbələrin, eyni zamanda digər maraqlı şəxslərin biznes ideyalarını reallaşdırmasına dəstək olmaqdır. Texnopark və inkubasiya mərkəzi universitetin müəyyən etdiyi iş prinsipləri ilə fəaliyyət göstərsə də, ölkədə yaşayan hər kəs üçün açıqdır. Texnoparkda innovativ sahibkarlığın dəstəklənməsi məqsədilə Yeni Fikir Müsabiqəsi təşkil olunur (<https://www.economy.gov.az/article/biznes-inkubatorlar/29027>).

Universitetlərdə yaradılan ilk inkubatorlardan biri də Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetində yaradılmış “İnnovativ-Biznes-İnkubator” MMC-dir. İnkubator 2014-cü ildə fəaliyyətə başlamışdır. Onun yaradılmasında əsas məqsəd ali təhsil müəssisəsində gənclərə öz bizneslərini qurmaqda maddi-texniki və psixoloji köməklik göstərmək, həmçinin gənc menecer və sahibkarları dəstəkləməkdən ibarət idi. Mərkəz bir neçə il aktiv şəkildə fəaliyyət göstərsə də, hazırda fəaliyyətini dayandırır. 2015-ci ilin sentyabr ayında Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universitetində İnnovativ Biznes İnkubator Mərkəzi yaradılmışdır. Mərkəz tələbələr və gənc startapçılara ofis şəraiti, məsləhət, hüquqi xidmətlər də daxil olmaqla bir sıra xidmətlərlə kömək edir. İnkubatora startapçılar müsabiqə əsasında seçilir və onlar fərdi görüşlər zamanı öz layihələrini təqdim edə bilərlər. İnkubatorunda layihələr əsasən iki istiqamət üzrə bölünür: informasiya texnologiyaları və memarlıq.

Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universitetində fəaliyyət göstərən “eazi START” adlı mərkəz 2015-ci ildən fəaliyyət göstərir. Mərkəsin məqsədi universitetin dəstəyi ilə tələbələrin təşəbbüslərini reallaşdırmasında onlara dəstək olmaqdır. Mərkəzə əsasən kompüter proqramları və mobil tətbiqlər ilə bağlı layihələr qəbul olunur və dəstəklənir. Tələbələrə startap və biznes haqqında təlimlərin keçirilməsi və

bu sahədə onların məlumatandırılması üçün həm yerli, həm də xarici ölkələrin mütəxəssisləri cəlb olunur. Mərkəzdə tələbələr ofis, mentorluq xidməti və texniki avadanlıqlarla təmin olunur.

"ADA İnnovasiya Mərkəzi" (ADA Innovation Center) rəsmi fəaliyyətə 15 aprel 2017-ci il tarixdə başlamış növbəti ali təhsil müəssisəsində fəaliyyət göstərən biznes inkubatorudur. Mərkəzin məqsədi kiçik biznesin inkişafına töhvə vermək, tələbələri real biznes mühitinə hazırlamaq, biliklərin tətbiqini həyata keçirmək üçün müəyyən bir mühit formalaşdırmaq, biznesin qurulması üçün əlaqələrin yaradılmasında da tələbələrə dəstək omaqdır. Mərkəzdə ilk öncə müxtəlif sahələr üzrə treninqlər keçirilir daha sonra isə ideya yarışması təşkil olunur. Yarışın qalibləri pul mükafatı, müxtəlif treninqlərə ödənişsiz qatılmaq şansı, mərkəzdə ofis şəraiti, sponsor və şirkət rəhbərləri ilə əlaqələr qurmaq üçün müəyyən tədbirlərdə iştirak imkanı, media dəstəyi və bir sıra digər imkanları əldə edirlər. Layihələrin seçim meyarı kimi innovasiya və biznes (pul gətirmə qabiliyyəti) müəyyən edilmişdir. Növbəti biznes inkubator Qərbi Kəpi Universitetində 2017-ci ildə yaradılmışdır. Qərbi Kəpi Universiteti Texnoparkının fəaliyyət məqsədi həm universitet tələbələrinin, həm də kənardan gələcək şəxslərin innovativ biznes ideyalarını dəstəkləmək və onların reallaşdırılması üçün mümkün köməklilikləri göstərməkdir. Digər bir məqsəd isə investorlar cəlb etmək üçün layihələri hazır formaya gətirməkdir. Texnoparkda biznes inkubasiya mərkəzi ilə yanaşı elektronika laboratoriyası da fəaliyyət göstərir. Hazırda mərkəz aktiv şəkildə fəaliyyətdədir və nəinki yerli, həmçinin bir sıra beynəlxalq şirkətlə də əməkdaşlıq edir.

2.2. Sahibkarlığın inkişafında biznes inkubatorlarının rolu və onlardan istifadə vəziyyətinin tədqiqi

Ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyevin uzaqgörən rəhbərliyi ilə həyata keçirilən sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının tələblərinə uyğun olaraq, ölkəmizdə sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi və iqtisadiyyatdakı rolunun artırılması, investisiya və biznes

mühitinin daha da yaxşılaşdırılması üçün həyata keçirilən tədbirlər ardıcıl olaraq sistemli şəkildə davam etdirilir. Ölkədəki mövcud biznes mühitinin hüquqi bazasının daha da təkmilləşdirilməsi, özəl sektorun dəstəklənməsi, sahibkarlıq subyektlərinin mənafe və hüquqlarının qorunması üçün bu sahədə yeni iqtisadi şəraitə uyğun olan islahatlar reallaşdırılır, sahənin inkişaf etdirilməsi üçün beynəlxalq təcrübə də nəzərə alınaraq müasir çağırışlara adekvat reaksiya verən mexanizmlər tətbiq edilmişdir. Dövlətin göstərdiyi dəstək sisteminin mövcud tərkib hissəsi olan sahibkarların investisiya layihələrinin güzəştli şərtlər ilə kreditləşdirilməsi, kənd təsərrüfatı sahəsində subsidiyaların verilməsi, dövlət ilə özəl sektor arasında birgə maliyyələşdirmənin təşkili və risklərin bölüşdürülməsi, sənaye məhəllələrinin, sənaye və texnologiyalar parklarının, aqroparkların, biznes inkubatorların yaradılması, bu sahədə maarifləndirici tədbirlərin, ölkə daxilində və xaricdə biznes forumların, sərgilərin təşkili və digər tədbirlər uğurla davam etdirilmişdir.

Bununla bağlı olaraq, sahibkarlıq fəaliyyətinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi və təkmilləşdirilməsi istiqamətində həyata keçirilən tədbirlərin nəticəsi olaraq, Dünya Bankı tərəfindən biznes mühiti təhlil olunub qiymətləndirilən 190 ölkə və hər il dövrü olaraq dərc olunan ən əhəmiyyətli hesabatlardan biri olan “Doing Business” hesabatında son illər ərizəndə ölkədə reallaşdırılan islahatlar daim vurğulanmış, nümunəvi islahatlar kimi qeydə alınmışdır. Ölkəmiz 2018-ci ili əhatə edən hesabatda Avropa və Mərkəzi Asiyada dörd və daha çox islahat aparan üç ölkədən biri kimi, 2019-cu il üçün dərc olunan hesabatda isə dünyanın ən islahatçı 10 ölkəsinin yer aldığı siyahıya daxil olmuş və 2020-ci il üçün dərc edilən hesabatda isə ən islahatçı 20 ölkə siyahısında yer almışdır(<https://www.economy.gov.az/article/international-reports/21565>).

Son dövrlərdə sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı bir sıra islahatlar həyata keçirilir. Həyata keçirilən islahatlar kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı, regionlarda sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi və gənclərin sahibkarlıq fəaliyyətindəki rolunun artırılması və onların sahibkarlıq fəaliyyətində daha çox iştirakını təmin etməyə yönəldilir.

2013-cü ildən başlayaraq “Azərbaycan gənclərinin sahibkarlıq fəaliyyətində iştirakının dəstəklənməsi” layihəsi çərçivəsində yaradılmağa başlanan biznes inkubatorlar gənclərin rifah halının daha da yaxşılaşmasına şərait yaratmışdır. Bu baxımdan biznes inkubatorlarının gənclərin sahibkarlıq fəaliyyətindəki rolunu nəzərə alaraq ölkə Prezidentinin 2017-ci il 15 sentyabr tarixli Sərəncamı ilə “Azərbaycan gəncliyi 2017-2021-ci illərdə” Dövlət Proqramı təsdiq edilmişdir.

Proqramın məqsədi Azərbaycan Respublikasında gənclər siyasətinin daha da effektiv formada həyata keçirilməsinə nail olmaq, cəmiyyətimizin bütün sahələrində gənclərin fəal şəkildə iştirakını təmin etmək üçün buna şərait yaratmaq, gənclərin yaradıcı və innovativ potensiallarının üzə çıxarılması prosesini dəstəkləmək, gənclərin və gənc nəslin sağlamlığını qorumaq, gənclərin təhsil və məşğulluq ilə bağlı məsələlərinə olan diqqəti artırmaq, mövcud müasir informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından səmərəli şəkildə istifadə etmək, ölkəmizdəki könüllülük hərəkətini inkişaf etdirmək və bu sahədəki atılan addımları daha da artırmaqdır. Proqram çərçivəsində həyata keçirilməsi planlaşdırılan tədbirlərin dövlət büdcəsi, büdcədən kənar dövlət fondları, qrantlar, kreditlər və qanunvericiliyə zidd olmayan bir sıra digər mənbələr vasitəsilə maliyyələşdirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Dövlət Proqramına əsasən mütəmadi şəkildə gənclərin məşğulluğunun və sahibkarlıq ilə bağlı imkanlarının artırılması və bu sahədəki bacarıqlarının inkişafı üçün maarifləndirici rol oynayan təlim və tədbirlərin təşkili və həyata keçirilməsi İqtisadiyyat Nazirliyi, Gənclər və İdman Nazirliyi, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi və Təhsil Nazirliyinə həvalə olunur. Həmçinin mütəmadi olaraq gənclər üçün peşə məsləhətləri və karyera inkişafına aid metodiki vəsaitlərin hazırlanması və məsləhət xidmətlərinin təşkili ilə bağlı Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi, Təhsil Nazirliyi və Gənclər və İdman Nazirliyinə göstəriş verilmişdir.

Həyata keçirilən islahatlar sahibkarlığın inkişafını təmin etməyi hədəfləməklə yanaşı biznes inkubatorlarının da yaradılmasını, onların fəaliyyətinin təşkilini və sahibkarlığın inkişafındakı rolunu bir daha vurğulayır. Buna misal olaraq Azərbaycan

Respublikası Prezidentinin 28 dekabr 2018-ci il tarixli “Kiçik və orta sahibkarlıq sahəsində idarəetmənin daha da təkmilləşdirilməsi haqqında” fərmanını qeyd etmək olar. Belə ki, fərmanda kiçik və orta sahibkarlığın inkişafını təmin etmək məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyinin yaradılmasını və onun nəzdində ölkənin iri rayon və şəhərlərində mikro, kiçik və orta sahibkarlara bir sıra xidmətlər (təlim, məsləhət, informasiya, biznes inkubator, innovasiya, maliyyə xidmətləri və s.) təklif edən kiçik və orta biznes evləri, eləcə də kiçik və orta biznesin inkişafı mərkəzləri, Dövlət-Sahibkar Tərəfdaşlığının İnkişafı Mərkəzi, kiçik və orta biznesin inkişafı fondları yaradılmasını nəzərdə tutur. Buradan da biznes inkubatorlarının sahibkarlığın inkişafı siyasətinin əhəmiyyətli bir tərkib hissəsi olduğu görünür.

Dünya İqtisadi Forumunun “Qlobal Rəqabətlik İndeksi” hesabatında ölkəmiz müxtəlif indikatorlar üzrə müxtəlif göstəricilərə sahibdir. Belə ki, sahibkarlıq və biznes inkubator ilə əlaqəli olan “biznes dinamikliyi” və “innovasiya” üzrə indikatorlara əsasən ölkəmiz 2019-cu il göstəricilərinə görə 23 və 68-ci sıralardadır. Digər bir indikator olan “biznesə başlama xərci” nə görə 34-cü, “biznesə başlama müddətinə görə” 8-ci, “innovativ şirkətlərin böyüməsi” nə görə isə 21-ci sıradadır (Dünya İqtisadi Forumunun “Qlobal Rəqabətlik İndeksi” hesabatı, 2019-cu il).

2019-cu il 2 aprel tarixində İqtisadiyyat Nazirliyinin Sahibkarlığın İnkişafı Fondunda “Biznes İnkubasiya” və “Sahibkarlara Xidmət” mərkəzləri fəaliyyət göstərməyə başlamışdır. İnkubatorlarda gənclərə biznes ideyasının işlənməsi və sahibkarlıq fəaliyyətinə başlamaq üçün mərhələli şəkildə həyata keçirilən dəstək tədbirləri də nəzərdə tutulmuşdur. Mikro, kiçik və orta müəssisələr həm inkişaf etmiş, həm də inkişaf etməkdə olan ölkələrdə iqtisadi inkişaf siyasətinin əsas elementlərindən biridir.

Yeni firmaların yaradılması ilə əlaqədar biznes inkubatorları kiçik və orta sahibkarlığın qurulması, yaşaması, böyüməsi və çiçəklənməsinə dəstək olaraq yerli və regional iqtisadi inkişafa kömək edir. Bir çox müəlliflər yerli və regional iqtisadi

inkişaf vasitəsi kimi biznes inkubatorlarının səmərəli istifadəsini vurğulayır və təklif edir. Mütəxəssislər biznes inkubatorunu tənəzzülə uğrayan və inkişaf etdirilməsi nəzərdə tutulan bölgələr üçün yeganə çıxış yolu kimi görməməyi onları regional iqtisadi inkişafı təmin etmək üçün praktikada tətbiq olunan daha ümumi və bütöv iqtisadi inkişaf strategiyasının bir hissəsi kimi həyata keçirməyi tövsiyyə edirlər. Yaxşı idarə olunan biznes inkubatoru bir çox iştirakçı üçün fərqli faydalar təmin edə bilər. Biznes inkubatorlarının hökumətlər, universitetlər, müəssisələr, yerli icma və beynəlxalq cəmiyyət üçün faydaları aşağıdakı kimi ümumiləşdirilə bilər:

- Hökumətlər üçün: Bazar uğursuzluqlarının aradan qaldırılmasına kömək edir, regional inkişafa dəstək olur, iş yerləri, gəlir və vergilər yaradır. Kiçik və orta sahibkarlığın inkişafını və dəstəklənməsini həyata keçirir.

- Universitetlər baxımından: Universitet ilə sənaye arasındakı əlaqələrin gücləndirilməsinə kömək edir, tədqiqatların kommersiyalaşdırılmasına dəstək olur, universitet tələbələrinin istedadlarından daha yaxşı istifadə etmələri üçün imkanlar yaradır. Həmçinin gənclərdə artıq tələbəklik illərindən başlayaraq biznes ilə bağlı təcrübə əldə etməyə, nəzəri biliklərin reallıqda tətbiqinin hansı formada həyata keçirildiyini müşahidə etməyə şərait yaradır.

- Müəssisələr və sahibkarlar üçün: Müvəffəqiyyət şansını və etibarlılığı artırır, istedadın inkişafına kömək edir, ideyanın reallaşmasına və biznesə çevrilməsinə dəstək olur, onların məlumatlara, mənbələrə və əsas kapitəla çıxışını asanlaşdırır.

- Yerli icma baxımından: Özünə inam və sahibkarlıq mədəniyyəti yaradır, bölgədə fəaliyyət göstərən müəssisələr vasitəsilə bölgələrdə məşğulluq artır, region sosial və iqtisadi baxımdan inkişaf edir və yerli gəlir yaranır

- Beynəlxalq Birlik baxımından: İştirakçılar və razılaşmalar yolu ilə təcrübə mübadiləsini asanlaşdıran müxtəlif ölkələrdə inkubatorlar arasında ticarət və texnologiya ötürülməsi üçün imkanlar yaradır (Onur Sungur and Murat Ali Dulupcu “Business Incubators and Regional Development: Conceptual Framework and Findings from the Literature”, 2013, səh 8).

Biznes inkubatorlar yuxarıda qeyd olunduğu kimi bir çox baxımdan fayda təmin edir və sahibkarlığın inkişafında böyük rol oynayır. Buna misal olaraq İnnovasiyalar Agentliyini göstərmək olar.

Agentlik yerli sahibkara müasir texnologiyalar və texnoloji avadanlıqların əldə olunması üçün yardım göstərən, transfer prosesini təşkil edən, innovasiyaya əsaslanmış elmi tədqiqatları dəstəkləyən, innovativ layihələri və startapları stimullaşdıran, onları grant, güzəştli kredit və vençur kimi vasitələr ilə maliyyələşdirən agentlikdir. Barama Biznes İnkubatoru da Agentliyin maliyyə dəstəyi ilə fəaliyyət göstərir. İnnovasiya Agentliyi Nəqliyyat, Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyinin tabeliyində 2018-ci ildə yaradılıb. Yaradıldığı gündən bu günə kimi mərkəzə 1000-dən çox müraciət olunub. Onlardan 95-dən çox startap layihəsinə dəstək göstərilib və 5-dən çox yeni iş yeri yaradılmışdır. Startap layihələrinə dəstək göstərilməsinə və onların maliyyələşdirilməsinə 1895000 dollar vəsait sərf olunub (<http://innovationagency.az/innovation-agency/>).

Biznes inkubatorlarının sahibkarlığın inkişafında rolunu nümayiş etdirən və sadalanan faydaların əyani sübutu kimi AR-nın Prezidenti yanında Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyinin "INNOLAND" İnkubasiya və Akselerasiya Mərkəzini göstərmək olar. 2018-ci ildən fəaliyyətə başlamasına baxmayaraq artıq mərkəz 17 layihəni maliyyə və bir sıra dəstəklə təmin edib. Mərkəzin rezidentləri ölkəni artıq beynəlxalq miqyasda təmsil edir. Belə ki, onlar bir sıra beynəlxalq miqyaslı müsabiqələrdə iştirak edərək öz layihələrini, ölkəmizi tanıdır və uğurlu nəticələr əldə edərək sahibkarlığı inkişafına dəstək olurlar (<https://innoland.az/az/home/portfolio>).

Yuxarıda qeyd olunanlar sadəcə bir neçə nümunədir. Biznes inkubatorların sahibkarlığın inkişafında roluna dair nümunələr onlarla məhdudlaşmır. Nəinki dövlət və özəl sektor tərəfindən təsis edilən biznes inkubatorlar həmçinin universitetlərin nəzdində fəaliyyət göstərənlər də ölkədaxili və beynəlxalq layihələrdə aktiv şəkildə iştirak edərək mən layihələrini təqdim edir, həm də bizneslə bağlı önəmli məlumat və

təcrübələr əldə edirlər. Bu, onların sonrakı dövrdə sahibkarlıq fəaliyyətində iştirakının daha pəşəkar və təşəbbüskar şəkildə olmasını təmin edir və onları bir növ biznes mühiti ilə bağlı qabaqcadan məlumatlanmış olmasını təmin edir.

2.3 Biznes inkubatorlarının innovativ alət kimi geniş istifadə imkanları

Dünyada ilk biznes inkubatorlar keçən əsrin 50-ci illərində ABŞ-da təşkil olunub. Hal-hazırda biznes inkubatorları bütün dünyada mövcuddur. Biznes inkubator inkubator rəhbərliyi tərəfindən inkişaf etdirilən və idarə olunan və həm inkubator, həm də əlaqə şəbəkəsi vasitəsilə təklif olunan bir sıra biznesə dəstək mənbələri və xidmətləri vasitəsilə təşəbbüskarın uğurlu inkişafını təmin edən proqramlardır.

Biznes inkubatorunun əsas məqsədi yerli icma daxilində yeni biznesin inkişafını təşviq etməkdir. Yerli bir təşəbbüskarın ərazidə bir şirkət açmasına kömək etməklə, bölgədə mövcud iş yerlərinin sayının artmasına və çox güman ki, yeni iş fəaliyyəti nəticəsində şəhər və ya qəsəbədə yerli iqtisadiyyatı canlandırmağa və beləliklə bölgədə yaşayan və işləyən hər kəs üçün həyat keyfiyyətini artırmağa kömək edə bilər.

Biznes inkubatorları yeni təşəbbüskarlara iş qurmağa kömək etməyi hədəfləyirlər və onlar bir çox sahələrdə mövcud olan boşluğu doldurmağa kömək edir. Inkubatorlardan geniş şəkildə istifadə olunmağa başladığı onlar daha da aktuallaşdı və bir sıra tədqiqatın obyektinə çevrildi. Bu baxımdan da təkcə 1984-cü ildən 2002-yə qədər 50-dən çox məqalə bir sıra elmi jurnallarda dərc olunmuşdur. Son dövrlərdə aparılan araşdırmalar isə bir sıra fərqli sualları qarşıya qoyur. Bu araşdırmalarda virtual inkubator modeli, münasibətlərin önəmi və onların sahibkarlığa necə təsir etdiyi eyni zamanda müxtəlif ölkələrdə biznes inkubatorlarının tətbiqinin nəticələri, iqtisadi inkişafa və sahibkarlıq fəaliyyətinə olan təsiri təhlil olunur.

Biznes inkubatorlarının böyüməsinin və bu dərəcədə aktual olmasının səbəbi həm dövlət, regional və yerli orqanların, həm də bir sıra təşkilatların və universitetlərin apardığı tədqiqat və tədbirlər toplusudur. Bu dövrdə biznes inkubasiya proqramları idarəetmə, marketinq və digər sahələrdə bacarıqları olmayan və yaxud kifayət etməyən

şirkətlərin həm yaranması, həm də fəaliyyətini davam etdirməsi üçün aktual vasitə halına gəlmişdir.

Milli Biznes İnkubasiya Birliyi də məhz bu dövrdə (NBIA) 1985-ci ildə ABŞ-da yaradılıb və yeni başlayan firmalara kömək üçün təlim və vasitələr təqdim etmək və inkubatorun idarə edilməsi və inkişaf problemləri ilə bağlı məlumat bazası rolunu oynayır.

Biznes inkubatorlarının əhəmiyyətinin və rolunun artması nəticəsindədir ki, onların sayı günü-gündən artmaqdadır. Hələ 2013-cü ildə Milli Biznes İnkubasiya Birliyi tərəfindən dünyada 7000-dən çox inkubatorun fəaliyyət göstərdiyi açıqlanmışdır.

Biznes inkubatorları bir sıra xüsusiyyətinə görə təsnif edilir və bu xüsusiyyətlərin təhlili innovativ alət olan inkubatorların istifadə imkanlarını daha yaxşı analiz etməyə imkan verir. Belə ki əsasən inkubatorlar virtual, tək sahəyə fokuslanmış, ictimai-sosial, texnologiya, toxum sürətləndiricisi, korporativ sürətləndirici, startap studiyası və vençur qurucular olaraq təsnifləşdirilir. Virtual inkubator şirkətlər üçün zaman və məkan baxımından bir sıra faydalı xüsusiyyətlərə malikdir və onlayn biznes inkubatorlar kimi də tanınırlar. Bu model inkubatorun məsləhətinə ehtiyacı olan amma ofis və anbarlarını saxlamaq istəyən sahibkarlara uyğundur.

2. Tək sahəyə fokuslanmış inkubatorlar. Bu inkubatorlar aşağıda qeyd olunduğu kimi ancaq müəyyən bir sahədə fəaliyyət göstərir. Məsələn tibbi inkubator tibbi cihazlara və biomateriallərə yönəlmiş bir biznes inkubatorudur. Mətbəx inkubatoru qida sənayesinə yönəlmiş bir biznes inkubatorudur. Hər hansı qida məhsulunun istehsalı ilk vaxtlarda yüksək xərc və aşağı satış xüsusiyyətinə malik olduğundan inkubatorlar sahibkarlara saatlıq və aylıq qiymətlərlə icarəyə götürülə bilən orta mətbəxlər təklif edir (Rustam Lalkaka- Technology Business Incubation. 2006 s12-14).

3. İctimai - sosial inkubator. Bu ictimai faydaya fokuslanmış biznes inkubatorudur. Sosial inkubatorlar şirkətlərə sosial məsuliyyət ilə bağlı fəaliyyətin təşkilində həmçinin sosial müəssisə adlandırılan əsasən səhiyyə, təhsil və ətraf mühit

kimi sahələrə xidmət göstərən yeni tipli qurumların başlanğıc mərhələsindən dəstəklənməsini təmin edir.

4. Texnologiya inkubatorları. Bu inkubatorlar ancaq texnologiyaya fokuslanır və ABŞ-da fəaliyyət göstərən inkubatorların üçdə biri məhz bu növə aiddir.

5. Toxum sürətləndiricisi. Bu, erkən startaplara yönəlmiş biznes inkubatorudur. Başlanğıc sürətləndiriciləri olaraq da adlandırılır. Ənənəvi biznes inkubatorları çox vaxt dövlət tərəfindən maliyyələşdirilsə də, bu tiptə maliyyələşmə fərdi qaydada ola bilər. Digər bir fərq isə toxum sürətləndiricilərin biotexnologiya, maliyyə texnologiyası və tibbi texnologiya kimi bir çox ənənəvi inkubatorlar tərəfindən göstərilməyən mentorluq və digər xidmətləri də yerinə yetirməsidir.

6. Korporativ sürətləndiricilər. Toxum sürətləndiricilərin bir növü kimi çıxış edir və müəyyən bir kommersiya şirkəti tərəfindən maliyyələşdirilir. Toxum sürətləndiricisi kimi başlanğıc dövrdə şirkətləri dəstəkləyir, onları mentorluq, kapital və ofis sahələri ilə təmin edir. Fərqli tərəfi isə hədəflərin formalaşdırılmasında və fəaliyyətin təşkilində sponsor şirkətlərin rolunun əhəmiyyətli dərəcədə olmasıdır.

7. Startap studiyası. Bu, qarşılıqlı fəaliyyət göstərən portfel şirkətlərdən formalaşan inkubatorudur. Startap zavodu və ya müəssisə qurucusu olaraq da bilinən startap studiyası, ardıcıl olaraq bir neçə şirkət qurmağı hədəfləyən şirkətdir. Biznes quruculuğun bu üslubuna "paralel sahibkarlıq" deyilir.

8. Vençur qurucular. Startap studiyasına bənzəyən bu formada şirkət içində şirkət qurulur. Şirkətlər kapital və resurslarını istifadə edərək yeni şirkət qururlar. Vençur inkubatorlar şirkətlərin resursların istifadə edərək bir neçə modelin və sistemin formalaşmasını dəstəkləyir. Daha sonra alternativlər arasından daha məqbul hesab olunanlar reallaşdırılır.

Yuxarıda qeyd olunanlara əsasən onu demək olar ki, biznes inkubatorlar bir sıra formada təşkil oluna və fəaliyyət göstərə bilər. Ölkəmizdə biznes inkubatorların istifadə imkanlarına nəzər salsaq, onların təkə dövlət qurumları, universitetlər və özəl sektor ilə məhdudlaşmadığını görürük. Artıq xarici təcrübədə geniş şəkildə istifadə olunan

formada yəni, texnoparkların daxilində də biznes inkubatorlar fəaliyyət göstərir. Ölkəmizdə olduğu kimi dünyada da biznes inkubatorlarının geniş istifadə imkanları mövcuddur. Hətta bu sahədə fəaliyyət göstərən beynəlxalq təşkilatlar da var. Hansı ki, onların məqsədi ölkələr arasında mövcud təcrübənin inteqrasiyasını təmin etmək və bir yaxud bir neçə ölkə ilə kifayətlənməyərək bütün dünyada sahibkarlıq təşəbbüsü göstərən hər kəsə, ideyasını biznesə çevirmək istəyən şəxslərə dəstək göstərməkdir.

III FƏSİL İNNOVATİV İQTİSADİYYATDA BİZNES İNKUBATORLARININ TƏTBİQİ MEXANİZMİ

3.1 Müasir dövrdə biznes inkubatorlarının tətbiqi mexanizminin işlənilməsi

İlk inkubatorun 1959-cu ilin əvvəllərində yaradılmasına baxmayaraq inkubatorların tətbiqi mexanizminin formalaşması və işlənilməsi 80-ci illərdən sonraya təsadüf edir. Bunun səbəbi biznes inkubatorlarından həmin dövrlərə qədər geniş şəkildə istifadə olunmaması idi. Belə ki, müxtəlif sahələrdə fəaliyyət göstərən alimlərin inkubatorların iqtisadi inşaf və məşğulluqdakı rolunu vurğulaması artıq 1980-ci illərdən etibarən ilk inkubatorların yarandığı ABŞ-da daha sonra isə Avropada tanıtılmasına və yayılmasına təkan verdi. Araşdırmalar göstərir ki, bu gün inkişaf etdirilmiş və təkmilləşdirilmiş müxtəlif modellər dəsti ilə minlərlə inkubasiya proqramı dünyada istifadə olunur. Belə ki, konsepsiyanın populyarlığı azalmayıb, əksinə artmaqda davam edir, həmçinin yeni inkubasiya modelləri meydana çıxır və diqqət çəkir.

Müasir inkubasiya yanaşmasını çox sayda inkubator mexanizmləri və onların modelləri, məsələn biznes inkubatorları, texnoloji inkubatorları, innovasiya

mərkəzləri, sürətləndiricilər, sənaye parkları, işçi və istehsalçı məkanları, startap qarajları və bəzi virtual modellər və s. formalaşdırır. Biznes inkubatorları yeni firmaları dəstəkləməklə sahibkarlığın inkişafına dəstək verən perspektivli siyasət mexanizmi hesab olunur. Bu siyasəti hazırlayan və həyata keçirilənlər tərəfindən inkubatorlar texnoloji əsaslı və böyüməyə yönəlmiş firmaların inkişafını təşviq etmək üçün üstünlük verilən vasitələr kimi qiymətləndirilir.

İnkubasiya proqramları ümumiyyətlə universitetlər, sənaye və bütün hökumət səviyyələri arasında işbirliyi ilə qurulur və yeni fikirlərin yeni firmalar vasitəsilə regional iqtisadiyyatları inkişaf etdirən müəssisələrə inkubasiya edilməsini, nəticədə texnologiyanın ötürülməsini və yayılmasını asanlaşdırır. İnnovativ startapların yeni sənaye sahələri yarada və formalaşdırma biləcəyi və əhəmiyyətli dərəcədə iqtisadi və ictimai faydalar verə biləcəyi yaxşı başa düşülür, buna görə də bu cür müxtəlif siyasət təşəbbüsləri yenilikçi startapların yaradılması, böyüməsi və təsirinin təşviq edilməsinə yönəldilmişdir. Artıq innovativ firmalar yeni texnologiya başlanğıclarına imkan yaradan bölgələrin və ekosistemlərin yaradılmasına və inkişafını təmin edə biləcək mexanizmlərin formalaşdırılması üçün bir-biriləri ilə yarış halındadırlar. Bu, yeni biliklərin səmərəli istismarına və iqtisadi mənfəət üçün sürətlə kommersiyyalaşdırılan yenilikçi texnologiyaların inkişafına təkan verir.

Nəticə etibarlı ilə, alimlər, siyasətçilər və biznes inkubatorların təklif etdiyi xidmətlərdən yararlanan subyektlər yeni təşəbbüsləri dəstəkləyən mexanizmlər və mənbələr təqdim edərək, təşəbbüskarlığın və texnoloji yeniliyin strateji təşəbbüskarlıq yolu ilə sürətləndirilməsinin vacibliyini getdikcə daha çox dərk edirlər. Beləliklə, inkubasiyanı daha təsirli edən proqramları və mexanizmlərin işlənilməsi və tətbiqi daha çox əhəmiyyət qazanır.

Müasir dövrdə biznes inkubatora və onun modellərinə verilən tərif biznes inkubatorlarının tətbiqi mexanizmini daha yaxşı qavramağa imkan yaradır. Ümumiyyətlə biznes inkubatora və onun fəaliyyətinə vahid yanaşma yoxdur. Hər bir müəllif, mütəxəssis hətta təşkilat belə biznes inkubatora müxtəlif aspektdən yanaşma

bilir. Verilən təriflərə ümumi nəzər saldıqda onların 3 anlayışı əsas götürdüyü müəyyən olunur. Bunlara inkubatorun məqsədi, hədəf şirkətlər və iş modeli daxildir. İnkubasiya sahəsini təmsil edən dünyanın ən böyük peşəkar birliyi olan Beynəlxalq Biznes İnnovasiya Birliyi, biznes inkubasiyasını belə müəyyənləşdirir:

- Biznes inkubasiya, sahibkarlara bir sıra hədəf resursları və xidmətlər təqdim edərək başlanğıc və yeni qurulan şirkətlərin uğurlu inkişafını sürətləndirən bir dəstək prosesidir (InBIA, International Business Innovation Association, 2017).

Bu xidmətlər ümumiyyətlə inkubator rəhbərliyi tərəfindən hazırlanır və ya təşkil olunur və həm biznes inkubatorunda, həm də əlaqə şəbəkəsi vasitəsilə təklif olunur. Biznes inkubatorunun əsas məqsədi proqramı maddi cəhətdən səmərəli və müstəqil quran müvəffəq firmalar istehsal etməkdir. Bu inkubator məzunlarının iş yerləri açmaq, məhəllələri canlandırmaq, yeni texnologiyaların kommersiyalaşdırılması və yerli və milli iqtisadiyyatları gücləndirmək potensialı var.

İnnovasiya və sahibkarlığın inkişafını dəstəkləyə və içərisində biznes inkubatorların da olduğu mexanizmləri ortaq xüsusiyyətlərinə görə Figlioli iki qrupda təsnifləşdirib:

- Birinci qrupa texnopark, texnopolis və innovasiya mərkəzləri aid edilir. Sadalananların əsas xüsusiyyətləri və ortaq cəhətləri yer, infrastruktur, obyekt rəhbərliyi və idarəetmə, texnologiya transferi proqramları və təklif olunan xidmətlərdir.
- İkinci qrupa isə birinci qrupdan fərqli olaraq müəyyən bir missiyaya fokuslanmış və innovasiya sistemindəki boşluqları aradan qaldırmaq və yaxud azaltmaq üçün xidmətlər təklif edən və resurs təminatını həyata keçirən mexanizmlər aid edilir. Bunlara inkubatorlar, akseleratorlar (sürətləndiricilər) və kovörkinq mərkəzləri daxildir. Bu qrupda hədəf müştərilər, təşkilati siyasət və təklif olunan xidmətlər vacib məsələdir.

İnkubasiya mexanizminə nəzər saldıqda illər ərzində onun müxtəlif amillərin və dövrün tələbinə uyğun olaraq dəyişdiyini, başqa model və formaların meydana

gəldiyini görmək olur. Belə ki, inkubasiya mexanizminin təkamülü 3 nəsildən ibarətdir. İlk nəsil 1980-ci illərə qədər olan dövrü əhatə edir. Bu mexanizmi inkubatorlar və texnoparklar formalaşdırır. Onların təklif etdiyi xidmətlər isə əsasən müəyyən yer və ofisdən ibarət idi. İkinci nəsil isə 1980-ci və 2000-ci illəri əhatə edir. Bu dövr artıq texnoloji inkubatorlar və inkubatorlu elm və texnologiya parkları ilə xarakterizə olunur. Zaman keçdikcə təklif olunan xidmətlər də artmağa və dəyişməyə başladı. İlk nəsildə olduğundan fərqli olaraq, ikinci nəsildə mentorluq, təlimlər, investor və digər iştirakçılar ilə əlaqələrin qurulması və maliyyə təminatı ilə bağlı xidmətlər təklif olunurdu. Son və üçüncü nəsil 2000-ci ildən başlayaraq indiyə qədərki dövrü əhatə edir. Sonuncu nəsilə bir çox məqsədə xidmət edən elm və texnologiya parkları, ixtisaslaşmış inkubatorlar, akseleratorlar (sürətləndiricilər) və kovörkinq mərkəzləri daxildir. Qeyd olunan və inkubasiya mexanizmini formalaşdıran bu mərkəzlər xarici resurslara daha əlçatan şəkildə təşkil olunduqlarından iştirakçılara və xidmətlərindən yararlanan sahibkarlara daha geniş və çoxsaylı xidmətlər təklif edirlər (Sarfraz A. Mian “Whither modern business incubation? Definitions, evolution, theory, and evaluation”, Handbook of Research on Business and Technology Incubation and Acceleration, 2021, s.27).

Müasir dövrdə biznes inkubatorların mexanizminə nəzər saldıqda onun dövrün tələblərinə uyğun şəkildə təşkil olunduğunun nəticəsi kimi virtual biznes inkubatorlarını və onlardan artan istifadəni müşahidə etmək olur. Virtual biznes inkubatoru inkubasiya xidmətlərini elektron şəkildə təqdim edən, üz-üzə qarşılıqlı əlaqəsi az və ya heç olmayan bir inkubasiya proqramı kimi müəyyən edilir. Bu termin, saytdan kənar müştərilərə inkubasiya xidmətləri göstərən hər hansı bir proqramı ifadə etmək üçün də istifadə olunur. Bu inkubatorlar əsasən, müştərilər üçün yer təklif etməyən biznes inkubatorlardır, baxmayaraq ki xidmətləri koordinasiya etmək, idarəetmə heyətini yerləşdirmək, müştərilərlə görüşmək və hətta müştərilər üçün konfrans otaqları təmin etmək üçün mərkəzi bir ofisi ola bilər. Virtual inkubatorlar müştəri şirkətləri ilə eyni coğrafi ərazidə yerləşə də bilər və ya əksi də ola bilər. Virtual

inkubasiya proqramlarının ənənəvi biznes inkubatorlarına nisbətən daha az xərclə işləmə ehtimalı var. Müştəri bazasının tez-tez geniş ərazilərə yayıldığı və gediş-gəlişi çətinləşdirən kənd yerlərində - virtual inkubasiya yaxşı alternativ ola bilər (Zong Dai “Virtual Business Incubation: A Case Study”, 2011, s.38).

Son iki ildə dünyanı cənginə almış pandemiyanı da nəzərə aldığımız zaman virtual biznes inkubatorları və onların təklif etdiyi xidmətlərdən yararlanmaq daha məqsədəuyğun hesab olunur. Çünki burada faktiki olaraq hər hansı yerdəyişmə etməyə ehtiyac yoxdur və kommunikasiya tələb olunan şəkildə təşkil olunduğu zaman bu mexanizm olduqca effektiv şəkildə fəaliyyət göstərə bilər. Virtual biznes inkubatorları ilə bağlı digər bir məsələ isə sahibkarlar ilə əlaqədardır. Bəzi sahibkarlar inkubator müəssisəsində yerləşməməyi üstün tuturlar, çünki onsuz da başqa yerlərdə ofisləri mövcuddur və ya inkubator olmayan xüsusi avadanlıqlara və ya qurğulara giriş tələb olunur. Məhz bu firmalar üçün, virtual inkubatorların təqdim etdiyi xidmətlərdən istifadə daha yaxşı bir seçimdir. Bu modelin bir sıra üstünlükləri olduğu kimi müəyyən zəif cəhətləri və meydana gələn problemlər də mövcuddur. Belə ki, virtual inkubasiyanın əhəmiyyətli bir problemi müştərilər arasında kommunikasiya qurulması məsələsidir. Burada kommunikasiya dedikdə həm inkubator və sahibkarlar həm də, sahibkarlar arasındakı əlaqə nəzərdə tutulur. Əlavə olaraq, müştərilərin inkubator müəssisəsi daxilində yerləşməsi, inkubator heyətinin təşəbbüskar dəstək xidmətləri göstərməsini asanlaşdırır.

Dünya üzərində hal-hazırda virtual biznes inkubatorları və onlardan istifadə olduqca aktualdır və onlar müasir biznes inkubatoru mexanizminin əhəmiyyətli bir tərkib hissəsidirlər. Lakin bu mexanizm sadəcə virtual biznes inkubatorları ilə məhdudlaşmır. Texnoloji biznes inkubatorları, akseleratorlar (sürətləndiricilər) və kovörkinq mərkəzləri də müasir inkubasiya mexanizminin tərkib hissələridir və dünya təcrübəsində olduqca istifadə olunan modellərdir. Biznes inkubatorlarının maliyyələşmə məsələsi onların mexanizminin önəmli bir tərkib hissəsidir. Maliyyələşdirmə mənbələri və dəstəkləmə metodları mərkəzin quruluş məqsədinə və iş metoduna görə

dəyişir. Özəl sektor tərəfindən yaradılan mərkəzlər ümumiyyətlə mənfəət məqsədi güdürlərsə, sosial təyinatlı mərkəzlər daha çox hökumətin və müxtəlif təşkilatların vəsaitlərinə güvənir.

Ofis və ticarət sahələrinin icarəyə verilməsi, ümumi avadanlıqların istifadəsi və sahibkarlara xidmətlərin göstərilməsi, müxtəlif məsləhət və idarəetmə dəstəyi müqabilində alınan haqlar mənfəət üçün yaradılan mərkəzlərin sahiblərinin gəlirini formalaşdırır. Bu cür mərkəzlərə daha çox inkişaf etmiş ölkələrdə və biznes inkubasiya mexanizminin inkişaf etdiyi bölgələrdə rast gəlinir. Bununla birlikdə, dünyada sosial məqsədli, qeyri-kommersiya və ümumiyyətlə dövlət fondları tərəfindən maliyyələşdirilən mərkəzlər üstünlük təşkil edir.

Bu mərkəzlər kirayəçilərindən təmin etdikləri az miqdarda kirayə və xidmət haqqı ilə qazanc əldə etmirlər, ancaq fəaliyyətlərini davam etdirə və mövcudluqlarını qoruyub saxlaya bilirlər. Digər tərəfdən, dövlət və özəl sektorun ortaqlığı ilə qurulan mərkəzlər bəzən özəl sektor üçün sosial məsuliyyət layihəsi kimi əks olunarkən, dövlət və bir sıra təşkilatlar yerli biznes və məşğulluq probleminin həllinə görə məsuliyyəti öz üzərinə götürə bilər. Sosial məqsədlər üçün yaradılmış innovasiya mərkəzlərinin ən çox yayılmış maliyyələşdirmə mənbələrindən biri də beynəlxalq təşkilatlardır.

Ölkəmizə nəzər saldıığımız zaman isə biznes inkubatorların və onların mexanizminin çox da uzaq olmayan keçmişdə formalaşmağa başladığını görürük. İlk inkubator özəl şirkətlər tərəfindən yaradılsa da, sonrakı dövrlərdə universitet və dövlət qurumları nəzdində yaradılan inkubatorların sayı artmağa başlamışdır. Inkubasiya mexanizminin digər tərkib hissələri olan akselerator və kovörkinq mərkəzləri də növbəti illərdə yaradılıb. Hazırkı dövrə nəzər saldıığımız zaman isə ölkəmizdə müasir biznes inkubatorların mexanizminin formalaşmasındakı əsas rol dövlətə məxsusdur. Belə ki, hər keçən gün sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı yeni tədbirlər planı işlənib hazırlanır. Bu səpkidə biznes inkubatorlar və onların fəaliyyəti də xüsusi rola malikdir.

Belə ki, ilk addım 2013-cü ildə “Azərbaycan gənclərinin sahibkarlıq fəaliyyətində iştirakının dəstəklənməsi” layihəsi ilə atılmışdır. Sonrakı illərdə də bu

sahədə inkubatorların mexanizminin formalaşmasını təmin edəcək addımlar atılmışdır. Qeyd olunan mexanizmin işlənməsində əsas rolu Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq fərman və sərəncamları oynayır. Onların içərisində xüsusi olaraq 2017-ci il 28 dekabr tarixli Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Kiçik və orta sahibkarlıq sahəsində idarəetmənin daha da təkmilləşdirilməsi haqqında” fərmanını qeyd etmək lazımdır. Fərmanda KOBİA və onun tərkibində ölkənin iri rayon və şəhərlərində sahibkarlara içərisində biznes inkubatorların da daxil olduğu biznes evləri və biznes inkişaf mərkəzlərinin yaradılması qeyd olunub. Artıq bu çərçivədə bir sıra işlər aparılır.

Aşağıda qeyd olunan sxem Xaçmaz KOBİM-in rəsmi saytıdan götürülmüşdür. Sxemə görə ilk olaraq iştirakçılar seçilir, daha sonra onlar tədris prosesinə cəlb olunur. Növbəti mərhələ monitoring və qiymətləndirmələrin aparılmasıdır. Daha sonra məsləhət xidməti və digər xidmətlər göstərilir. Sonuncu mərhələ isə şirkətin yaradılması və inkişafının təmin olunmasıdır.

Şəkil 1: Biznes inkubatorların fəaliyyət sxemi

Mənbə: Xaçmaz KOBİM-in rəsmi saytı (<https://xacmaz.kobim.az/az/business-incubator>)

Dövlət tərəfindən yaradılan və maliyyələşdirilən əvvəlki biznes inkubator təcrübələrinə nəzər saldıığımız zaman onların vahid bir qurumun nəzarəti altında olmadığını görə bilərik. Belə ki, inkubatorlar fərqli qurum və təşkilatlar tərəfindən təşkil oluna və maliyyələşdirilə bilirdi. Hal-hazırda isə yeni mexanizmə əsasən bu iş KOBİA tərəfindən təşkil olunur.

3.2. Biznes inkubatorların geniş tətbiqində dövlətin dəstəyi

Biznes inkubatorları demək olar ki, bütün ölkələr tərəfindən iqtisadi inkişaf vasitələri kimi istifadə olunur. Tipik olaraq, inkubator resurs təminatı və bir sıra xidmətlər ilə böyümənin ilk mərhələsində firma üçün etibarlı bir sığınacaq təmin edir. Makro səviyyədə, inkubatorlar istedad, texnologiya, kapital və nou-hau ilə yeni müəssisələrin böyüməsini təşviq etmək üçün qeyd olunanları səmərəli çərçivədə əlaqələndirərək iş yerlərinin açılmasına və iqtisadi inkişafa kömək etməyə çalışırlar.

Biznes inkubatorlar:

- Elmi tədqiqatların və innovasiyaların nəticələrinin istehsalata layihələr şəklində tətbiq olunmasına kömək edir;

- Sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq istəyənlər üçün, xüsusən də universitet təhsili alan məzunlar üçün iş imkanları yaradır və həyatlarının başlanğıcında düzgün başlamağa və ilk vaxtlarda təhlükəli yollardan yan keçmələrinə kömək edir;
- Müvafiq texnologiyaların və müasir yeniliklərin tətbiqi əsaslı kiçik və ya orta istehsal və ya xidmət layihələrinin yaradılması və dəstəklənməsi üçün işləyir;
- İstehsalın inkişafına və iş imkanlarının açılmasına və iqtisadiyyatın irəliləməsinə töhfə verən müəssisələr qurmaq üçün müvafiq sahibkarları və onların layihələrini seçir və dəstəkləyir;
- KOS subyektlərinin adətən ilk mərhələdə üzləşdikləri inzibati, maliyyə, texniki və marketinq çətinliklərinin öhdəsindən gəlməkdə onlara kömək edir;
- Kiçik və orta sahibkarlığa yüksək inkişaf templərinə və keyfiyyətinə nail olmaq üçün dəstək və kömək göstərir;
- Milli iqtisadiyyat üçün əlverişli olan sahələrə, məsələn, texnoloji müəssisələrə, kiçik və dəstəkləyici sənayelərə və informasiya layihələrinə investisiya qoyuluşuna yol açır.

Nəticə olaraq inkubatorlar layihələri və işgüzar mühiti dəstəkləməklə iqtisadiyyatın canlanmasına töhfə verdiyi və gənclər arasında sahibkarlıq düşüncəsinin və fəaliyyətinin təşkilini həyata keçirdiyi, hər hansı bir şəhərdə və ya bölgədə özünüməşğulluğu təmin etdiyi və işsizlik səviyyəsini azaltmaqla birgə istehsal, idxal və ixrac əməliyyatlarını da stimullaşdırdığı üçün dövlətin marağındadır (Rania Y. Shehada¹ , Suliman A. El Talla² , Mazen J. Al Shobaki³ , Samy S. Abu-Naser⁴ " Reality of Improving Performance of Business Incubators" International Journal of Academic Management Science Research (IJAMSR), 2020, s.39).

Aparılan araşdırmalar da biznes inkubatorlarının ölkələrin iqtisadi-inkişafındakı rolunu vurğulayır. Belə ki, inkubatorlar bir sıra aspektlərdən araşdırılıb təhlil olunmuşdur. Bu araşdırmalara misal olaraq biznes inkubatorlarının fəaliyyətinin işsizlik probleminin həllindəki təsirləri ilə bağlı olanları qeyd etmək olar. Belə ki,

müvafiq araşdırmalar bir neçə ölkədə aparılmışdır. Nəticə olaraq onu qeyd etmək lazımdır ki, aparılan bütün araşdırmalar coğrafi yerləşməsindən asılı olmayaraq fəaliyyətin peşəkar səviyyədə təşkil olunduğu və biznes inkubatoru tərəfindən göstərilən xidmətlərin faizinin artırılması ilə layihələrin uğur dərəcəsinin artdığını və bunun iş imkanlarının artmasına gətirib çıxardığını müəyyən etmişdir.

İnkubatorların yaradılması və fəaliyyətinin təşkili dövlət qurumları və təşkilatları, universitetlər və özəl şirkətlər təmin edir. Bu sahədə hər bir iştirakçının öz marağı var. Yuxarıda sadalanan cəhətlərə görə inkubatorların yaradılmasında əsas maraqlı olan və dəstəyi göstərən dövlətdir. Dövlət qeyri-kommersiya inkubatorlarının təsisçisidir. Bu inkubatorların məqsədi yerləşdikləri bölgənin inkişafına töhfə verməkdir. Qeyri-kommersiya inkubatorları inkubasiya etdikləri layihələrdən heç bir növ ödəniş tələb etmirlər. Biznes inkubatorlara dövlət dəstəyi inkubatorların modellərindən və dövlətdən asılı olaraq dəyişir. Belə ki, hər bir ölkənin bu sahədə özünəməxsus yanaşması mövcuddur. Ortaq xüsusiyyət kimi dövlət tərəfindən təsis olunan və maliyyələşdirilən inkubatorlarda layihələrdən heç bir ödəniş alınmır.

Sahibkarlığın inkişafı, əlverişli biznes mühitin formalaşdırılması məqsədi ilə əsaslı islahatların aparılması ümummilli lideri Heydər Əliyev tərəfindən müəyyən olunmuş və hal-hazırda ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə ardıcıl olaraq reallaşdırılan iqtisadi inkişaf strategiyasının qarşıya qoyduğu tələblərdən irəli gəlir və onun mərkəzində durur. Biznes inkubatorların sahibkarlığın inkişafındakı rolunu nəzərə alaraq ölkəmizdə biznes inkubatorlarının yaradılması və fəaliyyətinin effektiv şəkildə təşkil olunması məqsədi ilə bir sıra addımlar atılmışdır və bu proses hələ də davam edir. Buna misal olaraq AR-da kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsini göstərmək olar.

Strateji Yol Xəritəsi KOS-da inkişafın və iqtisadi islahatların qısa, orta və uzunmüddətli perspektivdə əsas istiqamətlərini müəyyən edir. Bu sənəd 2020-ci ilədək strateji baxışdan, 2025-ci ilədək olan dövr üçün uzunmüddətli baxışdan və 2025-ci ildən sonrakı dövr üçün hədəf baxışdan ibarətdir. Yol Xəritəsində 2016 və 2020-ci illər

üçün tədbirlər planı və inkişaf strategiyasında ancaq qeyd olunmuş dövr üçün strateji hədəf və məqsədlər deyil, həmçinin, müəyyən edilmiş illər ərzində qarşıya qoyulan məqsədlərə çatmaq üçün müəyyən edilmiş prioritetlər və həmin prioritetlər çərçivəsində həyata keçirilməsi planlaşdırılan tədbirlər qeyd olunmuşdur. Burada həmçinin hər bir tədbirin adı, onun əsas və digər icraçıları, nəticə indikatoru və qabaqcadan müəyyən edilmiş konkret icra müddəti öz əksini tapır. Strateji Yol Xəritəsində qeyd olunmuş altıncı prioritet biznes inkubatorlarını da əhatə edir. Belə ki aşağıdakı cədvəldən də görüldüyü kimi 4.1 bənddə biznes inkubatorları və startap layihələrinin inkişaf etdirilməsi, model müəssisələrinin yaradılması nəzərdə tutulub.

Cədvəl 2: Strateji Yol Xəritəsi çərçivəsində görülməli tədbirlər üzrə tələb olunan investisiya məbləği və gözlənilən nəticələr

№	Prioritetin adı	Real ÜDM-ə təsiri (milyon manatla, 2020)	Məşğulluq (tam ştatlı işçilər, 2020)	İnvestisiya (milyon manatla)
1.1	Mərkəzləşdirilmiş KOS agentliyinin yaradılması	200	240	10
1.6	KOS üzrə xüsusi sənaye zonalarının və klasterlərin yaradılması	475	23300	630

Cədvəl 2-in davamı.

2.1	Fəaliyyətə xitamverilməsi və müflisləşmə məsələlərinin həlli sahəsində islahatların aparılması	450	900	-
3.1	KOS subyektlərinin beynəlxalq ticarət əməliyyatları üçün maliyyə xidmətlərinin genişləndirilməsi və birbaşa xarici investisiyaların təşviqi	55	9800	3
3.2	Ayrı-ayrı sektorlar üzrə ixrac assosiasiyalarının yaradılması	45	-	-
4.1	Biznes inkubatorları və startap layihələrinin inkişaf etdirilməsi, model müəssisələrinin yaradılması	35	-	50

Mənbə: Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsi, 2016, s.5

Daha ətraflı nəzər yetirdiyimiz zaman qeyd olunan prioritetin izahında biznes inkubatorlar ilə əlaqədar bir sıra addımların atılması və tədbirlərin görülməsi hədəflənib. Burada Azərbaycan Respublikasında biznes inkubatorların gücləndirilməsi və yeni inkubatorlar yaradılması işlərinin təhlil ediləcəyi, atılacaq növbəti addımların müəyyən olunacağı, bu prosesdə Kiçik və Orta Sahibkarlığın İnkişafı Agentliyi və müvafiq dövlət qurumlarının iştirak edəcəyi və biznes inkubatorların təşkili, fəaliyyətlərinin effektivliyi və inkişaf üçün əsas maneələrin təhlil olunması və həll yolları ilə bağlı xüsusi hesabatların işlənib, hazırlanıb təqdim olunacağı, biznes inkubatorların maliyyə və güzəşt mexanizmlərinin işlənilməsi və qanunvericilikdə müvafiq dəyişikliklərin həyata keçirilməsi ilə bağlı imkan və potensial addımların qiymətləndiriləcəyi qeyd olunub. Inkubatorların maliyyələşdirilməsində dövlət büdcəsindən, donor təşkilatlarının ianələrindən, həmçinin yerli və xarici investorların vəsaitlərindən istifadə oluna bilər. Digər bir məsələ isə biznes inkubatorlarıyla sənaye klasterləri və parkları, həmçinin yüksək texnologiyalar parkları arasında səmərəli əməkdaşlığın təşkili, biznes inkubatorlarında uğurlu fəaliyyət göstərən, yüksək inkişaf potensialı olan startaplara qeyd olunan sənaye zonalarının rezidenti olmaq kimi imkanların yaradılmasıdır. Biznes inkubatorlarında iştirak edən, digər startapların və biznesini yeni qurmaq istəyənlərin maliyyə resurslarına ilkin çıxışının təşkil edilməsi üçün müvafiq maliyyələşmə mexanizmlərinin hazırlanmasının nəzərdən keçirilməsi, inkubatorların idarəetmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə maraqlı tərəflərin və məsləhətçilərin cəlb edilməsi, inkubatorlarda idarə etmə prosedurlarının və təlim modullarının işlənib hazırlanması, idarə etmə şuralarının təsis edilməsi, biznes inkubatorlarının fəaliyyəti və KOS-un cəlb edilməsi sahəsində effektivliyin və şəffaflığın təmin edilməsi növbəti hədəflər sırasındadır.

Strateji Yol Xəritəsi biznes inkubatorların iştirakçıları üçün müəyyən edilmiş xüsusi xidmətlər təklif etməyi, lazım olan sahələrdə onlara təlimlər keçməyi, gəlirlərində iştirakçıların pay sahibi olması modelinə üstünlük verilməsini

hədəfləmişdir. Həmçinin, sosialyönümlü biznes inkubatorlarının yaradılması ehtiyaclarının öyrənilməsi və belə inkubatorların yaradılması üçün təşəbbüslərin həyata keçirilməsi də nəzərdə tutulub. Startap layihələri lokal KOS subyektləri baxımından nümunə xarakteri daşımaqla yanaşı, biznesə yeni başlamaq istəyən və ya ideyalarını həyata keçirməyi hədəfləyən təşəbbüskarlar üçün platforma rolunu oynaya bilər. Bu layihələrin mövcud və yaradılması planlaşdırılan sənaye zonaları və sənaye klasterləri, biznes inkubatorları və müxtəlif dövlət qurumları, ali və orta ixtisas təhsili müəssisələriylə sıx şəkildə əməkdaşlığının təşkilini hədəfləyən tədbirlər də görülməyə işlər siyahısındadır.

KOS subyektlərinin model rolunu oynayan müəssisələrin, biznes inkubatorların yaratdığı və yaradacağı imkanlardan faydalanması onların rəqabət qabiliyyətliliyini artıracaq, istehsalın səmərəliliyini yüksəldəcək nə nəticə etibarilə, onların dayanıqlılığını daha yaxşı təmin edəcəkdir. Qeyd olunan prioritetin tətbiqi nəticəsində 2020-ci ildə ölkənin real ÜDM-ində birbaşa olaraq 20 milyon manat və dolayısı 15 milyon manat olmaqla, ümumilikdə, 35 milyon manat artımın əldə ediləcəyi proqnozlaşdırılmışdır.

Əsas icra göstəriciləri:

- 2020-ci ilədək ölkədə il ərzində ən azı 5 yeni biznes inkubatorun yaradılması;
- il ərzində ən azı 25 startap layihəsinə başlanılması.

Tələb olunan investisiya:

Qeyd olunan prioritetin icrası üçün 2020-ci ilə qədər təxminən 50 milyon manat investisiya qoyuluşunun tələb ediləcəyi proqnozlaşdırılmışdır. Tədbirlərin həyata keçirilməsi zamanı texniki-iqtisadi əsaslandırma aparılaraq, investisiya tələbi tam dəqiqləşdirilə bilər.

Gözlənilən risklər:

- biznes inkubatorların effektivliyinin aşağı olması;
- KOS subyektlərinin bu layihələrə yetəri qədər maraq göstərməməsi.

Qeyd olunan prioritetin əsas icraçısı İqtisadiyyat Nazirliyidir. Strateji Yol Xəritəsində 2025-ci ilədək olan uzunmüddətli baxışda startaplara biznes ehtiyaclarına müvafiq olan (bir sıra idarəetmə təlimlərindən investora çıxış məqsədilə təşkil olunan şəbəkələşmə təlimlərinə qədər) məsləhət xidmətlərinin göstərilməsi məqsədi daşıyan yeni biznes inkubatorları təşkil olunacağı, bununla da, ölkənin innovativ startaplarının peşəkar idarəetmə sahəsində daha yüksək səviyyəyə çatacaqları qeyd olunmuşdur (“Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsi”, Bakı, 2016, s.4).

Yuxarıda sadalanan hədəflərin 2020-ci ilədək hansı səviyyədə yerinə yetirildiyi ilə bağlı hesabatlar hələ paylaşılmayıb. Sonuncu hesabat 2017-ci ildə verilmişdir. Hesabatda biznes inkubatorları ilə bağlı prioritetdə qeyd olunan hədəflərin 88%-in reallaşdırıldığı yer alır (“Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsi”nin icra vəziyyəti, 2017, https://monitoring.az/assets/upload/files/2_Kicik_ve_orta_sahibkarliq_opt%281%29.pdf).

Strateji Yol Xəritəsində ölkəmizdə qadınların sahibkarlıq fəaliyyətində iştirakı üçün daha əlverişli mühitin formalaşdırılması, kiçik və orta sahibkarlar sırasında qadınların sayının və məşğulluq göstəricilərində qadınların payının artması məqsədi ilə xüsusi təşkil olunan qadın biznes inkubatorlarının yaradılmasının da nəzərdən keçiriləcəyi qeyd olunmuşdur.

Dövlətimizin biznes inkubatorlarının fəaliyyətinə dəstəyi Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsi ilə də məhdudlaşmır. Əvvəlki başlıqlarda da qeyd olunduğu kimi 2018-ci il 28 dekabr tarixli Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Kiçik və orta sahibkarlıq sahəsində idarəetmənin daha da təkmilləşdirilməsi haqqında” fərmanında da biznes inkubatorların yaradılması və fəaliyyətinin təşkili məsələsi yer alıb. Bütün dünyada olduğu kimi ölkəmizdə də, dövlətin biznes inkubatorlarının fəaliyyətinə əsas dəstəyi onların maliyyələşdirilməsi və fəaliyyəti üçün əlverişli

mühitin formalaşdırılmasıdır. Çünkü biznes inkubatorları müəyyən dövrlərdə maliyyə problemi ilə qarşılaşa bilirlər.

Bəzi hallarda özəl sektorda yaradılmış biznes inkubatorları sonradan dövlətin maliyyələşdirməsi və müəyyən dəstəyi ilə fəaliyyətlərini davam etdirə bilirlər. Ölkəmizdə də bu kontekstdə nümunə mövcuddur. Bu təcrübəyə ilk yaradılan biznes inkubatoru olan Barama İnnovasiya və Sahibkarlıq Mərkəzində rast gəlinir. Mərkəz 2009-cu ildə PAŞA Bankın və Azercell Telekom MMC-nin dəstəyi ilə yaradılıb. Mərkəzin əsas məqsədi ölkəmizdəki rəqəmsal ekosistemi inkişaf etdirməkdən ibarətdir. 2019-cu ildən başlayaraq Barama Azərbaycan Respublikasının Nəqliyyat, Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyinin İnnovasiyalar Agentliyi tərəfindən dəstəklənir (<http://innovationagency.az/biznes-inkubasiya-merkezi/>).

Biznes inkubatorlarının dünya miqyasındakı populyarlığı əksər dövlətlərin onu iqtisadi inkişaf üçün bir alət olaraq görməsi səbəbi ilə günü-gündən artmaqdadır. Məhz eyni səbəbdən ölkəmizdə də biznes inkubatorların yaradılması və inkişaf etdirilməsi istiqamətində hər keçən gün müvafiq addımlar atılır. Baxmayaraq ki, bu sahədəki təcrübə özəl sektorda 2009-cu ildən, dövlətdə isə 2013-cü ildən bəri mövcuddur, qısa müddət ərzində kifayət qədər irəliləmiş var.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Tədqiqat işinin nəticəsi olaraq onu qeyd etmək lazımdır ki, biznes inkubatorlarının biznes inkişafının innovativ aləti kimi rolu günü-gündən artmaqdadır. Bu səbəbdən də bu günə kimi respublikamızda biznes inkubatorlarının yaradılması və fəaliyyətinin təşkili ilə bağlı əhəmiyyətli addımlar atılıb və atılmağa da davam edir. Görülən tədbirlər biznes inkubatorlarının sayının artırılması ilə gənclərin və sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq istəyən şəxslərin inkubatorların təklif etdiyi xidmətlərdən yararlanaraq sahibkarlıq fəaliyyətinə başlamalarına dəstək olmağı, məşğulluğun artmasını, mövcud regionun və bölgənin inkişafını nəticədə iqtisadi-inkişafi hədəfləyir. Kiçik və orta sahibkarlıqla məşğul olmaq istəyən şəxslərin bir çoxu

fəaliyyətə başladığı vaxt şəxsi kapitalla və bu sahədə müəyyən lazımi informasiyaya malik olurlar. Bu baxımdan da onların ən çətin mərhələ olan ilk illərdə dəstəyə ehtiyacı var. Ölkəmizdə biznes inkubatorlar artıq 2009-cu ildən başlayaraq təsis edilib və aktiv şəkildə fəaliyyət göstərirlər. Regionların sosial-iqtisadi inkişafını nəzərə alaraq ölkə rəhbərliyinin də bu sahədə müvafiq göstərişlərinə əsasən regionlarda da biznes inkubatorlar təsis edilib və hal-hazırda həm Azərbaycan Respublikasının Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyinin tərkibində ölkənin rayon və şəhərlərində mikro, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafını təmin etmək məqsədi ilə biznes inkubator mərkəzləri, həm də digər dövlət qurumlarının tabeliyində biznes inkubatorları təsis edilir və ya fəaliyyət göstərir. Biznes inkubatorlar xaricdə olduğu kimi ölkəmizdə də həm ayrıca mərkəzlər kimi, həm də texnoparkların nəzdində fəaliyyət göstərir. Sahibkarlığın xüsusilə də innovativ sahibkarlığın inkişafında göstərdiyi xidmət və dəstək baxımından biznes inkubatorlarının geniş istifadə imkanları mövcuddur. Bu imkanlardan lazımi şəkildə istifadə edilməsi daha yüksək nəticələrin əldə edilməsinə, daha çox layihələrin maliyyələşdirilməsinə, daha çox gəncin sahibkarlıq fəaliyyətinə cəlb olunmasına səbəb olacaqdır ki, bu da məşğulluğun artmasına və kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına səbəb olur.

Müasir dövrdə biznes inkubatorlarının tətbiqi mexanizminin hansı formada işlənildiyi, inkubatorlara dövlətin dəstəyi və onların rolunun artırılması istiqamətləri tədqiqat işində təhlil olunmuş digər bir məsələdir. Müasir dövrdə inkubatorlara yanaşma artıq dövrün tələblərinə uyğun olaraq dəyişmişdir və dəyişməkdə də davam edir. Belə ki, ənənəvi inkubator modelləri öz yerini yeni modellərə verir. Hər bir ölkənin bu sahədə təcrübəsi bir-birindən fərqli olduğuna görə onların biznes inkubatorlarına və inkubasiya mexanizminin tərkib hissələri olan sənaye məhəllə və parklarına, akselerator və kovörkinq mərkəzlərinə yanaşması müxtəlifdir. Tədqiqat işinin üçüncü fəslində əldə edilən məlumatlar sintez edilərək hazırda ölkəmizdə biznes inkubatorlarının mexanizminin hansı formada işlənildiyi, biznes inkubatorlarına dövlətin yanaşması və dəstəyi, bu dəstəyin hansı forma və üsullarla həyata keçirildiyi

araşdırılmış və müvafiq nəticələr qeyd olunmuşdur. Tədqiqat göstərir ki, ölkəmizdə biznes inkubatorlarının rolunun artırılması istiqamətindəki əsas təcrübə dövlətə məxsusdur. Dövlət bir sıra üsullarla biznes inkubatorlarının sayının artmasını və onların fəaliyyətinin effektiv şəkildə təşkilini təmin etməyə çalışır.

Ölkəmizdə biznes inkubatorları yaxın keçmişdə yaradılmağa başladığından onların biznes inkişafındakı rolunun artırılması istiqamətində müəyyən addımların atılmasına hələ də ehtiyac var. Belə ki, istər dövlət tərəfindən yaradılan və ya dəstəklənən istərsə də, universitetlərdə və ya özəl sektorda yaradılan inkubatorlara nəzər saldığımız zaman onların əksəriyyətinin fəaliyyəti və fəaliyyətinin nəticəsi ilə bağlı kifayət qədər məlumatların olmadığını görürük. Buna görə də həm paytaxtda, həm də regionlarda sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq istəyən şəxslər, xüsusilə də gənclər biznes inkubatorlar haqqında lazımi səviyyədə məlumata ya malik deyillər, ya da ümumiyyətlə inkubatorların fəaliyyətindən və təklif etdiyi xidmətlərdən xəbərsizdirlər. Fikrimcə ölkədəki biznes inkubatorlarının fəaliyyəti haqqında məlumatların yer aldığı hər hansı bir platformanın yaradılmasına, davamlı olaraq məlumatların yenilənməsinə ehtiyac var. Belə olduğu halda sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq istəyən və ya başlanğıc mərhələsində müəyyən problemlərlə qarşılaşan sahibkarlıq subyekti asanlıqla biznes inkubatorlardan xəbərdar ola və onların təklif etdiyi xidmətlərdən yararlanı bilər. Bu hal biznes inkubatorlarının biznes inkişafındakı rolunun artmasını da təmin edəcəkdir. Çünki aparılan araşdırmalar biznes inkubatorlarının günü-gündən sahibkarlığın inkişafı üçün vasitə kimi daha çox istifadə olunmağa başladığını və inkişafdakı müsbət rolunu vurğulayır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Abbasov A.B. (2013) “Biznesin təşkili və idarə edilməsi”, Dərslük, Bakı, “İqtisad Universiteti” nəşriyyatı, 464 səh.
2. Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələri: nailiyyətlər və perspektivlər. (2015) AMEA nin İqtisadiyyat İnstitutu. Bakı, “Avropa” nəşriyyatı 585 səh.
3. Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyat və sənaye nazirinin 2014-cü il "11" mart tarixli, F - 19 nömrəli əmri ilə təsdiq edilmiş Biznes İnkubator haqqında Əsasnamə
4. Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsi, Bakı, 2016, 96 səh.

5. “Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsi”nin icra vəziyyəti, Bakı, 2017, 71 səh.
6. Kiçik və orta sahibkarlıq sahəsində idarəetmənin daha da təkmilləşdirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, Bakı şəhəri, 28 dekabr 2017-ci il.
7. “Mikro, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı ilə əlaqədar təhsil, elm, tədqiqat və dəstək layihələrinin maliyyələşdirilməsi Qaydası”nın təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin Qərarı, Bakı şəhəri, 30 sentyabr 2020-ci il
8. Əliyeva Ş.T. (2015) “Kiçik və orta biznesin inkişafı və məşğulluq problemləri” Monoqrafiya, Bakı, “Elm” 288 səh.
9. İmanov Ə.Ş. (2014) “Biznesin investisiya strategiyası”, Dərs vəsaiti, Bakı, “s. n.” 284 səh.
10. Qafarov Ş., Rzayev R. (2017) “Qlobal mühitdə biznes”, Dərslik, Bakı, “İqtisad Universiteti” Nəşriyyatı, 264 səh.
11. Qasimov F.H, Əliyev T.N. (2013) “Milli innovasiya sisteminin təşkili və idarə edilməsi”, Bakı, “Elm və Təhsil” nəşriyyatı, 375 səh.
12. Piroqov K.M., Temnova N.K., Quskova İ.V. (2012) “Biznesin təşkilinin əsasları”, Dərslik, Bakı, “İqtisad Universiteti” 526 səh.
13. “Sənaye Parkları Haqqında Nümunəvi Əsasnamə”nin təsdiqi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, Bakı şəhəri, 24 aprel 2013-cü il
14. Şəkəraliyev A. (2018) “Biznesin təşkili və idarə edilməsi”, Bakı, “Elm və təhsil” 240 səh.
15. Tağıyev A.H., Fərzəliyev S.A. (2017) “Biznesin təşkili və idarə edilməsi” Sumqayıt, “Təknur” 340 səh.

İngilis-dilində

1. Aruna Chandra, Tim Fealey “Business Incubation In The United States, China And Brazil: A Comparison of Role Of Government, Incubator Funding And Financial Services”, *International Journal Of Entrepreneurship*, 2009, p. 67-87
2. Bose, S.C.; Kiran, R.; Goyal, D. “Critical success factors of agri-business incubators and their impact on business performance”, 2018, 27 p.
3. Cai Li, Naveed Ahmed , Sikandar Ali Qalati , Asadullah Khan and Shumaila Naz “Role of Business Incubators as a Tool for Entrepreneurship Development: The Mediating and Moderating Role of Business Start-Up and Government Regulations”, 2020, 23 p.
4. Claudia Pompa “Literature Review on the Impact of Business Incubation, Mentoring, Investment and Training on Start-up Companies”, 2013, 17 p.
5. Doing business in Azerbaijan. (2016) Ministry of Economic Development of the Republic of Azerbaijan. Business Practices New Investment Opportunities legal Environment. Baku: Azpromo, 136 p.
6. Global Good Practice in Incubation Policy Development and Implementation - World Bank, 2010, 51 p.
7. Nkem Okpa Obaji, Mercy Uche Olugu “The role of government policy in entrepreneurship development”, *Science Journal of Business and Management* 2014, p. 109-115.
8. Nkem O. Obaji, Dele Olaolu “Evaluation Study on the Barriers to Success of Technology Business Incubation Programme in Nigeria – The Moderating Role of Government Policy”, *The Asian Institute of Research Journal of Economics and Business*, 2020, p. 9-18
9. Onur Sungur and Murat Ali Dulupcu “Business Incubators and Regional Development: Conceptual Framework and Findings from the Literature” 2013, 24 p.

10. Rania Y. Shehada, Suliman A. El Talla, Mazen J. Al Shobaki, Samy S. Abu-Naser “Reality of Improving Performance of Business Incubators” International Journal of Academic Management Science Research (IJAMSR), 2020, 17 p.
11. Rania Y. Shehada, Suliman A. El Talla, Mazen J. Al Shobaki, Samy S. Abu-Naser “Learning and Business Incubation Processes and Their Impact on Improving the Performance of Business Incubators”, International Journal of Academic Multidisciplinary Research (IJAMR), 2020, p. 120-144
12. Sarfraz A. Mian “Whither modern business incubation? Definitions, evolution, theory, and evaluation”, Handbook of Research on Business and Technology Incubation and Acceleration, 2021, p.17-38
13. Stefan H.R., Kenneth S. (2017) International business and multinational enterprises. Homewood, IL: Irwin, 826 p.
14. Zong Dai “Virtual Business Incubation: A Case Study”, 2011, p.38-41

Rus-dilində

1. Асаул А.Н., Асаул А.М., Ерофеев П.Ю., Ерофеев М.П. (2014) Культура организации - ресурс для развития бизнеса. Научное и учебно-методическое справочное пособие. Санкт-Петербург: Гуманистика, 214 стр.
2. Муштук О.З. (2015) Бизнес и политика: учебное пособие. - М.: «Маркет ДС» 379 стр.

Türk dilində

1. Ali Rıza İnce, Yücel Erol, Rüştü Yayar, “Bölgesel Kalkınmada İş Geliştirme Merkezlerinin Önemi ve Stratejik Plan Geliştirme Süreçleri”, Yerel Yönetimler Üzerine Seçme Yazılar,2017, 95-127 s.
2. Fikri Akkaya “İş Geliştirme Merkezleri” (İşgem) Araştırma Raporu, 2011,23 s.
3. Yücel Erol, Rüştü Yayar, Ali Rıza İnce “Bölgesel Kalkınmada İş Geliştirme Merkezlerinin Önemi ve Stratejik Plan Geliştirme Süreçleri” 2017, 28 s.

İnternet resurları

1. www.stat.gov.az
2. www.smb.gov.az
3. <https://www.economy.gov.az/en/>
4. <http://vxside.gov.az/az>
5. <https://beu.edu.az/az/page/texnopark-30>
6. <http://innovationagency.az/>
7. <https://icenter.az/>
8. www.bbm.az
9. https://monitoring.az/assets/upload/files/2_Kicik_ve_orta_sahibkarliq_opt%281%29.pdf
10. <http://innovationagency.az/biznes-inkubasiya-merkezi>
11. <https://xacmaz.kobim.az/az/business-incubator>
12. www.oecd.org
13. www.researchgate.net
14. www.worldbank.org
15. <https://icenter.az/>
16. <https://inbia.org/>

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Ölkəmizdəki biznes inkubatorlar.....	34
Cədvəl 1: Strateji Yol Xəritəsi çərçivəsində görülməli tədbirlər üzrə tələb olunan investisiya məbləği və gözlənilən nəticələr	60

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1: Biznes inkubatorlarının fəaliyyət sxemi	56
---	----